

मानिसलाई असल बनाउने
बुद्ध शिक्षा

लेखक
भिक्षु अश्वघोष

धर्मकीर्ति प्रकाशन

(नेपाली भाषा)

१. बौद्ध दर्शन
२. पञ्चशील
३. शान्ति
४. नारी हृदय
५. पटाचार स्वविर चरित
६. बुद्ध शासनको इतिहास (भाग - १)
७. नेपाली ज्ञानमाला
८. बुद्ध र वहाँको विचार
९. बौद्ध ध्यान
१०. लक्ष्मी (प्र.सं.)
११. उखानको कथा संग्रह
१२. बौद्ध जगतमा स्वास्थ्य सेवा
१३. वेस्सन्तर जातक
१४. सतिपट्टान भावना
१५. बौद्ध विश्वास (भाग-१)
१६. बौद्ध विश्वास (भाग - २)
१७. बौद्ध दर्पण
१८. महासतिपट्टान विपस्सना अन्तर्मूखी ध्यान
१९. सप्त रत्न धन
२०. सफलताको कथा
२१. धर्म : एक चिन्तन
२२. मानव महामानव
२३. निरोगी
२४. जातक कथा
२५. प्रजा चक्षु
२६. तयागत हृदय
२७. सतिपट्टान विपस्सना
२८. बौद्ध प्रश्नोत्तर
२९. परित्राण (प्र.सं.)
३०. बुद्ध पूजा विधि र कथा संग्रह (प्र.सं.)
३१. मैले बुझेको बुद्ध धर्म
३२. बुद्धको जीवनी र दर्शन
३३. आमा बाबु र छोराछोरी
३४. स्नेही छोरी
३५. परित्तसुत्त (पाली भाषा)
३६. मति राम्रो भए गति राम्रो हुनेछ
३७. बुद्ध र बुद्ध पछि
३८. "बुद्ध र बुद्ध धर्मको संक्षिप्त परिचय" र बुद्धको जन्मभूमि नेपालमा बुद्ध प्रति असहिष्णुता
३९. अ. धम्मवती
४०. बौद्ध ज्ञान
४१. संक्षिप्त बुद्ध जीवनी
४२. मिलिन्द प्रश्न (भाग - १)
४३. मिलिन्द प्रश्न (भाग- २)
४४. भ्रमण नारद
४५. मानव स्वभाव
४६. महास्वप्न जातक
४७. बुद्ध पूजा विधि र कथा संग्रह (द्वि. सं.)
४८. बौद्ध ध्यान
४९. बौद्ध विश्वास (भाग - ३)
५०. बुद्धको अन्तिम यात्रा (प्रथम भाग)
५१. लक्ष्मी (द्वि.सं.)
५२. सम्यक शिक्षा
५३. परित्राण (द्वि. सं.)
५४. धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठीको २५ वर्ष
५५. बुद्ध पूजा विधि कथा संग्रह र परित्राण
५६. बुद्ध पूजा विधि र परित्राण
५७. बुद्ध पूजा विधि
५८. लक्ष्मी (तृ.सं.)
५९. बुद्धको शिशात्मक उपदेश
६०. शान्ति मार्ग
६१. पहिलो गुल्को हुनु ?
६२. क्षान्ति र मैत्री (प्र.सं.)
६३. दान पारमिता
६४. बुद्धको संस्कृति र महत्व
६५. बोध कथा र बौद्ध चरित्र
६६. मिलिन्द प्रश्न भाग - १ (तृ.सं.)
६७. संक्षिप्त बुद्ध वंश भाग-१ (द्वि.सं.)
६८. चिरं तिष्ठतु सद्धम्मो
६९. मिलिन्द प्रश्न भाग-२ (द्वि.सं.)
७०. संक्षिप्त बुद्ध वंश भाग-२ (प्र.सं.)
७१. संक्षिप्त बुद्ध वंश भाग-२ (द्वि.सं.)
७२. महास्वप्न जातक (तृ.सं.)
७३. बुद्ध पूजा विधि र कथा संग्रह (तृ.सं.)
७४. चित्त शुद्ध भए जीवन उज्ज्वल हुने छ (प्र.सं.)
७५. प्रौढ बौद्ध कथा र लक्ष्मी
७६. नक्कली देवता
७७. आमा बुबाको सेवा
७८. बुद्धको मूल उपदेश
७९. शाक्यमुनि बुद्ध
८०. मणिचूड जातक (द्वि.सं.)
८१. मानिसलाई असल बनाउने बुद्ध शिक्षा (प्र. सं.)

Dharmakirti Publication
(English)

1. Buddhist Economic and the Modern World
2. Dharmakirti Vihar Today
3. Dharmakirti Vihar
4. "Dharmakirti in Nut Shell"
5. Dhamma and Dhammawati

मानिसलाई असल बनाउने
बुद्ध शिक्षा

लेखक
भिक्षु अश्वघोष

प्रकाशकः

धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठी

धर्मकीर्ति विहार, नःघल टोल

काठमाडौं ।

फोन : ४२५८४६६

बुद्ध सम्वत : २५४८

नेपाल सम्वत : १९२५

बिक्रम सम्वत : २०६२

इस्वी सम्वत : २००५

पहिलो संस्करण १५०० प्रति

Dhamma Digital

कम्प्युटर डिजाईन

भरत कृष्ण महर्जन

मुद्रक :

नील सरस्वती छापाखाना

लाजिम्पाट, काठमाडौं

फोन नं. ४४३३०५४

दिवंगत भाजुरत्न स्थापित

जन्म दिन : वि. सं. १९७३ पाहाँचन्हे

देहावसान : वि.सं. २०२८ आश्विन २३ गते शनिवार

धर्मदान

“सबब दान धम्मदान जिनाति” अर्थात् सबै दानहरू मध्ये धर्म दान अति उत्तम भन्ने बुद्ध वचनलाई शिरोपर गर्दै पूज्य भिक्षु अश्वघोष महास्थविरद्वारा लिखित यस पुस्तक “मानिसलाई असल बनाउने बुद्ध शिक्षा” पाठकवर्गहरूलाई धर्मदान गर्न पाएकोमा हामीलाई खुशी लागेको छ ।

दिवंगत हुनु भएका मेरा पति स्व. भाजुरत्न स्थापितको गुणानुस्मरण गर्दै उहाँको पुण्यस्मृतिमा प्रकाशित यस पुस्तक पढ्नु हुने पाठक वर्गले पुस्तकमा उल्लेखित बुद्ध शिक्षाहरू अध्ययन गर्नुभई आफुलाई साधारण मानिसवाट असल मानिस बनाउन सक्नु भनी कामना गर्दै धर्मदान गर्दछौ ।

धर्मदान गर्ने स्थापित परिवार

जहान - हेरालानी स्थापित

छोराहरू

जीवरत्न स्थापित
भाइराजा स्थापित
त्रिरत्न स्थापित
ज्योतिरत्न स्थापित

बुहारीहरू

नानीदेवी स्थापित
लक्ष्मी देवी स्थापित
गुणकेशरी स्थापित
प्रमीला केशरी स्थापित

छोरीहरू

तारा शोभा सिन्दुराकार
मीरा शोभा तुलाधर
निल शोभा तुलाधर
तथा सम्पूर्ण परिवार

मेरो आफ्नो कुरा

उद्योति रत्न स्थापित बालक कालदेसि धर्मकीर्ति विहारमा संचालित धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन बोधोकी साप्ताहिक प्रवचन कार्यक्रममा सामेल भई बुद्ध शिक्षा अभ्यास गरिरहनु भएक अचल श्रद्धा सहितको सदस्य हुनुहुन्छ । करीब एकमहिना अगाडि उहाँ श्रीधरविहारमा आउनुभई आफ्ना सव्य स्मरणिय दिवंगत पिता भाजु रत्न स्थापितको पुण्य स्मृतिमा मानिसहरूको जीवनोपयोगी बुद्ध शिक्षा सम्बन्धि- पुस्तक प्रकाशन गरी निशुल्क धर्म दान गर्ने इच्छा प्रकट गर्नुभयो । त्यसैले यही सम्बन्धमा एउटा पुस्तक लेखिदिन मलाई अनुरोध गर्नुभयो ।

यो राम्रै काम ठानी बुद्धको रचनात्मक र गुणात्मक शिक्षाले भरेको पुस्तक लेख्न स्वीकारे । यो पुस्तक मेरो थुप्रै लेखहरूको संग्रह हो । बुद्ध शिक्षाको उद्देश्य नै मानिसलाई असल मानिस बनाउनु भएकाले यस्तै प्रकारका बुद्ध शिक्षाहरू यस पुस्तकमा संग्रह गरिदिएका हु ।

यस पुस्तक काठमाडौंका पाठकवर्गहरूका लागि नौलो लाग्न सक्छ । तर काभ्रे जिल्ला निवासीहरूलाई भने नौलो हुने छैन । किनभने काभ्रे बनेपाबाट प्रकाशन भैरहेको "काभ्रे टाइम्स" साप्ताहिकमा अधिकांश मेरा लेखहरू छापिसकेका छन् । प्रशंगवश मेरा पुराना पुस्तकहरूमा प्रकाशन भइसकेका केही अंश यसमा पनि समावेश गरिदिएका हु ।

यस पुस्तकमा उल्लेखित कुनै कुराहरू बुद्ध स्वयंले भन्नु भएकै वचन नभएतापनि बुद्ध शिक्षा बुझाइदिनका लागि मैले बुझेनुसार आफूलाई अनुभव भएक कुराहरू पनि प्रस्तुत गरिदिएका हु ।

बुद्ध शिक्षा विद्यान बन्नका लागि मात्र होइन यसको मुख्य सार आफ्ना पुराना कुसंस्कारहरू त्यागी असल मानिस बन्नुमा नै रहेको छ ।

यस पुस्तकका अधिकांश लेखहरूको भाषा शुद्धी कार्यमा वीर्यवती गुरुमाको सहयोग पाएको छु । त्यसकारण उहाँ धन्यवादको पात्र हुनुहुन्छ । तैपनि कहिँ कतै अशुद्धि नहोला भन्न त सकिन्न । त्यसैले पाठक वर्गले त्यतातिर ध्यान दिनु हुन्न होला भन्ने आशा लिएको छु ।

आफ्ना पति स्व. भाजुरत्न स्थापितको पुण्य स्मृतिमा हेरालानी स्थापित (ज्योतिरत्न स्थापितकी माता) प्रमुख सपरिवारले प्रस्तुत पुस्तक प्रकाशन गरी निशुल्क वितरण गरिदिनु भएको यस पुण्य कार्यलाई सही श्राद्ध भन्दा अत्युक्ति नहोला ।

नील सरस्वती छापाखानाका प्रमुख प्रेमकृष्ण महर्जनले विहारसम्म पुफ ल्याउनुभई राम्ररी पुस्तक छापिदिनु भएकोले उहाँलाई पनि साधुवाद छ ।

भिक्षु अश्वघोष
श्रीघःविहार
१ वैशाख २०६२

Dhamma Digital

प्रकाशकीय

भिक्षु अश्वघोष महास्थविरद्वारा लिखित यस पुस्तक “ मानिसलाई असल मानिस बनाउने बुद्ध शिक्षा”

धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठिको ८१ औं नेपाली भाषामा प्रकाशित पुस्तक हो ।

नैतिकता हराउँदै गएको स्वार्थपूर्ण भावनाले ग्रसित आजको समाजका लागि यस पुस्तक अति उपयोग र ज्ञानवर्द्धक रहने देखिन्छ । किनभने यस पुस्तकमा एकचरित्रवान् र असल ब्यक्ति बन्नका लागि आवश्यक सद्आचरण र सद्ब्यवहार विषयमा उल्लेख गरिएको छ ।

स्व. भाजुरत्न स्थापितको पुण्यस्मृतिमा उहाँकी धर्मपत्नी हेरालानी स्थापित प्रमुख सपरिवारले आवश्यक आर्थिक सहयोग गर्नु भई धर्मदानको रूपमा यस पुस्तक प्रकाशन गर्नु भएको हो । त्यसकारण यस पुस्तकका दाता परिवारलाई आयु आरोग्य कामना गर्दै समय समयमा यसरी नै धर्मप्रचार कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन सकुन भनी कामना गर्दछु ।

समयमा नै पुस्तक छापी आवश्यक सहयोग पुऱ्याउनु भएकोमा नील सरस्वती छापाखाना धन्यवादको पात्र बनेको छ ।

धम्मवती

सासन धज धम्माचरिय

अग्ग महागन्धवाचक पण्डित

अध्यक्ष

धर्मकीर्ति विहार श्रीघःनःघल, काठमाडौं ।

वैशाख पूर्णिमाको महत्व र बुद्ध वचन

- भिक्षु अश्वघोष

यसपाली हामी २५४९ औं बुद्ध पूर्णिमा महोत्सव मनाउने तरखरमा लागि रहेका छौं । बुद्धप्रति यसरी श्रद्धा र भक्तिभाव पोख्ने त राम्रै कार्य हो तर वर्षैपिच्छे यसरी यस महोत्सव मनाइए जस्तै यस दिनको महत्व र अर्थ समेत बुझेर मात्र वैशाख पूर्णिमा मनाउन पाए अझ यसको महत्व बढ्ने देखिन्छ । त्यसैले मैले यहाँ वैशाख पूर्णिमाको महत्व र बुद्धवचन विषयमा मेरा केही विचारहरु प्रस्तुत गर्न लागि रहेको छु ।

विशेष गरेर बुद्धकालिन विभिन्न ३ वटा महत्वपूर्ण घटनाहरु वैशाख पूर्णिमाको दिन घटेको कारणले गर्दा वैशाख पूर्णिमाको महत्व बढेको देखिन्छ । ती यसरी छन् -

- लुम्बिनी उद्यानमा एक वृक्षमुनि सिद्धार्थ कुमारको जन्म ।
- बुद्धगयाको पिपल वृक्षमुनि सिद्धार्थ कुमारले बुद्धत्व प्राप्त गरी बुद्ध हुनु भएको ।
- ८० वर्षको उमेर पुगेपछि दुईवटा शालवृक्षमुनि बुद्धको महापरिनिर्वाण (देहावसान) ।

यसरी एउटा कुरा स्मरणीय छ, बुद्धकालिन घटनाहरुमध्ये थुप्रै महत्वपूर्ण घटनाहरु दरवार र घरभित्र

वैशाख पूर्णिमा (१)

होइन, खुल्ला आकासको रुखमुनि घटेको देखिन्छन् । वैशाख पूर्णिमाको दिन घटेको यी माथिका ३ वटा महत्वपूर्ण घटनाहरूको साथसाथै बुद्धत्व प्राप्तपछि आषाढ पूर्णिमाको दिन सारनाथको मृगदावनमा खुल्ला आकासको रुखमुनि पञ्चभद्रवर्गीयहरूलाई बुद्धले धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभई आर्यसत्यको व्याख्या गर्नुभएको थियो ।

यसरी बुद्धकालिन प्रमुख घटनाहरूमध्ये धेरैजसो घटनाहरू खुल्ला आकासको रुखमुनि सम्पन्न हुनुको प्रमुख कारण दरवार र घरको वातावरण प्रदूषित भएकोले हुनुपर्दछ । त्यसैले यो एक अध्ययन गर्न योग्य कुरो हो ।

वैशाख पूर्णिमाको दिन घटेको घटनाहरूको अलावा यस दिनलाई महत्वपूर्ण बनाउनका लागि बुद्धका अमूल्य वचनहरूले अझ बढि प्रभाव पारेको देखिन्छ । यदि बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गर्नु भएपछि उपदेश दिनु नभएको भए वैशाख पूर्णिमाको त्यति महत्व हुने थिएन होला ।

भगवान् बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गर्नु भएपछि सर्वप्रथम सारनाथको मृगदावनमा पञ्चभद्रवर्गीयहरूलाई सम्बोधन गर्नुहुँदै उपदेश दिनुभएको सार संक्षेप यसरी थियो ।

अति विलासिता र मोजमज्जामा भुल्ले (पञ्चकाम सुखरूपी भौतिक सुखमा बेहोशपूर्वक लिप्त रहने) र आफ्नो शरीरलाई अन्यायपूर्वक दुःख कष्ट दिई धर्म गर्ने आदि यी दुई अति मार्गमा लाग्नु मूर्खतापूर्ण कार्य हो । यी दुई अति

वैशाख पूर्णिमा (२)

मार्गलाई त्यागी मध्यम मार्गमा लाग्न सकेमा मात्र हाम्रो जीवन सुखमय हुनेछ ।

चतुआर्य सत्य (दुःख, दुःखको कारण तृष्णा र तृष्णा नाश गर्न सके दुःख नाश गर्न सकिने र दुःख नाश गर्नको लागि आठवटा आर्यमार्गहरू (अपनाउनुपर्ने), बारे व्याख्या गर्नु भयो । यही सिलसिलामा उहाँले आर्यअष्टाङ्गिक मार्ग (मध्यम मार्ग) को व्याख्या गर्दै भन्नु भयो - मानिसले आफूलाई सुखी बनाउनको लागि आठवटा आर्य अष्टाङ्गिक मार्गहरूलाई अपनाउनु पर्छ । ती मार्ग वा वाटोहरू यसरी छन् -

- सम्मादिट्ठि (एक आपसमा ठीक तरिकाले समझदारी हुनुपर्छ ।
- सम्मासंकप्प (एक आपसमा राम्रो नियत र संकल्प राखी काम गर्नुपर्छ ।
- सम्मावाच्चा (जुन व्यक्तिसंग कुराकानी गर्दा पनि होशियारी पूर्वक मनमा राम्रो भावना लिएर ठीक तरिकाको बोलिवचन प्रयोग गर्नुपर्छ ।)
- सम्माकम्मन्त (आफ्ना शरीरबाट गरिने कार्यहरू सही र पवित्र मन लगाई ठीक तरिकाले गर्नुपर्छ ।)
- सम्माआजिवन (आफ्नो तर्फबाट कसैलाई हानी नपुग्ने गरी ठीक तरिकाले धन कमाई जीविका चलाउन ।)
- सम्मावायाम (आफ्नो शरीर, वचन र मनलाई खराब कार्यबाट हटाउने र हरेक क्षण न्यायपूर्वक धार्मिक कार्यमा अभ्यासरत राख्ने ।)

- सम्मासति (आफ्नो चित्तलाई हरेक क्षण राम्रो क्षेत्रमा होशियार राख्ने अर्थात ठीक तरिकाले स्मृतिवान् रहने ।)
- सम्मासमाधि (चञ्चल चित्तलाई हरेक क्षण राम्रो कार्यमा एकाग्र गर्न अभ्यास गर्ने ।)

यसरी यी आठवटा आर्य मार्गहरुलाई होहियारपूर्वक अपनाउन सकेमा मात्र हामीले आफ्नो मनलाई सन्तुलनमा राख्न सक्नेछौं । फलस्वरूप हामीले संकुचित र पूर्वाग्रही बनिरहेको मनलाई मिथ्यादृष्टिबाट मुक्त पारी ठीक बाटोमा ल्याउन सक्नेछौं । सही समझदारी र राम्रो नियत भएको व्यक्तिले मात्र आफ्नो गल्तीलाई आफैले महशूस गरी आफूले आफैलाई चिन्न सक्नेछ । यस्तो व्यक्तिको मनमा सेवाभावले ठाउँ लिई उसको चित्त शुद्ध बन्नेछ ।

हामीलाई थाहा भएकै कुरा हो, धम्मपदमा उल्लेख भएको बुद्धवचनले भनिरहेको छ - नियत खराब गरी कसैले कुरा गऱ्यो वा काम गऱ्यो भने गाडा तान्ने गोरुको पछ्याडि गाडाको पांग्राले पछ्याउँदै आएजस्तै त्यस व्यक्तिको पछ्याडि पनि दुःख पछ्याउँदै आउनेछ ।

उदाहरणको लागि एक घटना प्रस्तुत गर्दैछु । एकजना नवयुवक वैद्य रोगीहरुको उपचारार्थ गाउँ गाउँमा घुम्न जाँदा आँखा दुखेकी एउटी महिला भेटेछ । उपचारको कुरा हुँदा यस महिलाले आफ्नो गरीबी र विवसता प्रस्तुत गर्दै भनिछन् - पैसा कति लाग्छ होला ? मैले त औषधीमूलोको

लागि प्रशस्त खर्च गर्न सकिदैन । यदि तपाईंले मेरो रोग निको पारिदिनु भयो भने मेरो परिवार र म समेत तपाईंको घरमा दासी बन्नेछु । यसरी आँखाको रोग निको हुने आशा मारिसकेकी त्यस महिलाले सोच्यै नसोची वाचा त गरिनु तर त्यस कुशल वैद्यको अमूल्य औषधीले महिलाको आँखा निको भएछ । आफ्नो रोग निको भएकोमा अचम्म परी खुशी भएकी त्यस महिलाले सोचिन् - “यदि वैद्यले यो कुरो थाहा पायो भने त म सहित मेरा परिवारले उसको दास र दासीको रूपमा जीवन बिताउनु पर्नेछ ।” अब पत्थो फसाद । सोच्यै नसोचिकन वाचा गरेको कुराले पिरल्यो उनीलाई । अनि यस समस्याबाट उम्कने उपाय सोच्यै नियत बिगार्न थाली र यसरी सोचिन् - “यदि वैद्यले सोध्यो भने मेरो आँखा ठीक भएको छैन भनि दिउँला नि । अनि त त्यसै समस्या हटिहाल्छ नि । किन बेकारको पीर लिई राखेको होला मैले पनि ।”

बैद्य आयो । महिलाले आफ्नो पूर्व योजना अनुसार भूठो कुरो गरी दासी बन्ने समस्याबाट उम्कन खोजी । तर बैद्य चानचुने होइन रहेछ । आँखा जाँच्ने बितिकै थाहा पायो उसले त्यस महिलाको आँखा ठीक भैसकेको छ भनेर । महिलाले भूठो कुरो गरेकी कारणले रिसायो त्यस बैद्य । तर बैद्यले आफ्नो सक्कली रूप देखाएन । उसले पनि आफ्नो नियत बिगार्न थाल्यो र त्यस महिलाले आफूलाई छुकाएको कारणले उनलाई बदला लिने योजना बनाउँदै उसले भन्यो - “ बहिनी , यदि तिम्रो आँखा ठीक भएन भने मैले यो असल

खालको औषधी ल्याइदिएको छु । यो औषधी राख्ने बित्तिकै तिम्रो आँखा एकदम तेजिलो भई राम्ररी प्रष्ट देख्न सक्नेछौं ।

बैद्यको बहुरूपीय चाललाई बिचरी महिलाले चिन्न सकिनन् । किनभने त्यस बैद्यले राम्रै मुखले राम्रै मिजासले कुरा गरेको थियो । त्यसैले त्यस महिला लोभिइन् र सोच्न थालिन् - “त्यस्तो अमूल्य औषधी त राख्नै पर्ला । अनि मेरो आँखाले पहिला भन्दा अझ राम्ररी देख्न सक्नेछ । ”

यति सोची उनीले जब त्यस औषधी आँखामा हालिन् , तब उनको आँखाले देख्न छोड्यो । बिचरी महिला अन्धी बनिन् । यसरी महिलाले नियत बिगारी भूठो कुरा गरेको कारणले उनी अन्धी बन्नुपऱ्यो ।

महिलाले आफूलाई छकाउन खोजेको भोकमा नियत बिगारी औषधीको रुपमा वीष दिने बैद्यले पनि एक दिन अन्धो नै बनी दुःख भेल्नु पऱ्यो ।

यसरी राग र द्वेषको बसमा परी अज्ञानतावस जसले आफ्नो नियत बिगाऱ्छ, उसले त्यसको फल नराम्ररी भोग्ने पर्ने रहेछ । २५०० वर्ष अगाडिको बुद्धको यो शिक्षा आजसम्म पनि सान्दर्भिक नै रहेको देखिन्छ ।

बुद्धले भन्नुभएको छ - मलाई गाली गऱ्यो, मलाई कुट्यो, मलाई हराइदियो र मेरो लग्यो भनी जसले आफ्नो

मनमा बारम्बार चिन्तना गर्दै न, त्यस व्यक्तिको मनमा वैर भाव शान्त हुनेछ ।

बुद्धको यस उपदेश ध्रुव सत्य हो । तर साधारण व्यक्तिको त के कुरा सांसारिक भय देखी विरक्तिएर आएका धेरैजसो भिक्षुहरु समेतले पनि यस शिक्षालाई पालन गर्न सकिरहेको देखिन्दैन । किनभने धेरै गाह्रो छ आफूलाई गाली र आलोचना गरेकोलाई चुपचाप सहने कुरो । अरुले गाली गरेको सहन सकेपनि आफ्नो सम्पत्तिलाई बाढी, पैरो, आगो, चोर र सरकारले हरण गर्ने बेलामा सहन नसकी मानिस पागल समेत बन्न सक्छ । तर जुन मानिसले यस्तो अवस्थामा पनि आफ्नो चित्त विचलित नपारी सहन सक्छ, उ महापुरुष बन्न सक्छ ।

उदाहरणको लागि एक पटक बर्मी सरकारले जनताको सम्पत्ति राष्ट्रियकरण गर्दा थुप्रै साहु महाजन रोगी बने भने कतिपयले आफ्नो ज्यान समेत गुमाए पनि । ती मध्ये एक मुसलमान व्यापारीले आफ्नो सम्पत्ति त्याग्न नसकी रुँदा रुँदा आँखा गुमाउन पुग्यो ।

तर सत्यनारायण गोयन्काले बुद्धको यस उपदेशलाई व्यवहारमा प्रयोग गरी त्याग चित्त बढाउन सकेको कारणले उनी आज विश्व विपश्यनाचार्यको रूपमा महापुरुष बन्न सफल भए । आफ्नो सम्पत्ति राष्ट्रियकरण हुँदा उहाँले कति

मन विचलित नपारी भन्नु भयो- “ घ्यू केमा पोख्यो दालमा पोख्यो । जुन देशबाट कमाएँ, त्यही देशको लागि दिन पायो । आफू मर्दा लिएर जाने के छ र ?

यसरी नै म बर्मामा ध्यान गर्न जाँदा एकपटक आगलागी भएको थियो । आगोले ध्यान केन्द्र सम्म नै आक्रमण गर्न लागेको थियो । तर सरकारी प्रयासले गर्दा समयमा नै आगो नियन्त्रणमा ल्याइयो । थुप्रै घरहरु आगलागी भएका थिए त्यसबेला । ती मध्ये ध्यानकेन्द्रमा सेवा गर्ने एक स्वयं सेवकको घर पनि आगलागीमा परी सखाप भएको थियो । तर त्यस व्यक्तिले रत्तिमात्र पनि शोक गरेको देखिएन । अनि मानिसहरु अचम्म मान्दै यसको कारण सोध्दा यसरी जवाफ दिए - “संसार अनित्य छ । सबै प्राणी र चीजबस्तु एक दिन नाश हुनका लागि नै उत्पत्ति भएका हुन् । त्यसैले नाश भयो रुनुमा के फाइदा ?”

उनको यस्तो अचम्मको कुरो सुनी प्रभावित भएका ध्यान गर्न आउने व्यक्तिहरुले उसलाई थुप्रै लुगाफाटा र आर्थिक सहायता समेत दिइ मद्दत गरे ।

म पनि बुद्धको यही उपदेशलाई मनन गर्दै बहुजन हिताय बहुजन सुखायको लागि उपदेश दिँदै गर्छु । एकपटक मैले लेखेको बुद्धवाद भन्ने पुस्तकलाई आलोचना गर्दै यो बुद्धवाद होइन, अश्वघोषवाद हो भनी एक वरिष्ठ भिक्षुले

बैशाख पूर्णिमा (८)

आलोचना गरी लेख लेखे । तर मलाई यसले दुःखी पार्न सकेन । बरु हाँसो उठ्यो यस घटनाले ।

तर जब आफ्नै चेलाहरुले वेफ्वांकमा आलोचना गरी मलाई कटुशब्द प्रयोग गरे, त्यसवेला भने मलाई साच्चै दुःख लाग्यो । तैपनि बुद्धको सही वचनलाई स्मरण गर्दै त्यसलाई बिर्सेर शान्ति लिने गर्छु पूर्णरूपमा त होइन ।

बुद्धले भन्नुभएको छ - अरुले के गर्‍यो, के गरेन भनेर अर्काको दोष खोजेर हिंडनु भन्दा पहिला आफूले के गरे के गरिन भनी आफ्नो दोष खोज्नु बेश छ अर्थात अर्काको गल्ती खोज्नु भन्दा अगाडि आफूमा त्यस गल्ती छ वा छैन भनी विचार गर्नु ठीक हुनेछ ।

तर आजकल धेरैजस्तो मानिसहरु अर्काको दोष खोजी चर्चा गर्दै दिन बिताउन पाए ज्यादै रमाइलो मान्ने गर्छन् । म पनि होश गुम्ने बेला यसरी नै अर्काको निन्दा चर्चा गर्न पछि हट्दिन । त्यसैले हरेक समय आफूलाई होशियारी नै राख्नुपर्दो रहेछ यदि शान्ति र सुख मनपर्छ भने ।

फेरि बुद्धले यसरी भन्नु भएको छ - अर्काको गाई चराउने गोठालाले दूध पिउन नपाए जस्तै धर्मको कुरा मात्र गर्ने तर आचरण गर्न नजान्ने व्यक्तिले धर्मको मीठो रस चाख्न पाउँदैन । तर अलिकति मात्र धर्मको कुरा गरेपनि आफ्नो चित्तबाट राग द्वेषरूपी क्लेश हटाई यस लोक र पर

बैशाख पूर्णिमा (८)

लोकको चिन्ता हटाउन सक्ने व्यक्तिले धर्मको मीठो र शान्ति फल चाख्न पाउँछ ।

यसरी बढी भन्दा बढी मानिसहरुको चित्त शुद्ध बनाउनको लागि बुद्धले ४५ वर्षसम्म विभिन्न स्थानहरुमा उपदेश दिनुभई धर्म प्रचार गर्नुभयो । यी अमूल्य शिक्षारूपी उपदेशलाई मानव समुदायले मनन गरी आ-आफ्नो आचरणमा प्रयोग गर्न सक्यौं भने हामीले आ-आफ्नो चित्त परिशुद्ध गर्न सक्नेछौं ।

अझ आफू वरिपरिको वातावरण मानिसहरु असल र शुद्ध छ भने आफ्नो चित्त परिशुद्ध पार्न बढि सहयोग मिल्ने रहेछ । किनभने बुद्धले भन्नुभएको छ - जन्मदा हरेक मानिसले पवित्र मन लिएर जन्मेको हुन्छ । तर प्रदूषित वातावरणले खराब मनोवृत्तिका व्यक्तिहरुले गर्दा उसको मन बिस्तारै अपवित्र हुन थाल्छ । तर यसो भएपनि धर्म को सत्संगत र अभ्यास राम्ररी गर्न सकेमा चित्त लाई पवित्र पार्न सकिन्छ । यही सिलसिलामा बुद्धकालिन घटना प्रस्तुत गर्न लागेको छु ।

एकदिन पौष महिनाको कठ्याग्रिएको जाडोमा एकजना बाहुन बाजे मिरमिरे बिहानीमा नदीको चिसो पानीमा धरधर काँप्दै स्यू.....स्यू.....कराउँदै नुहाइरहेको थियो । त्यही समयमा अनाथपिण्डक महाजनकी दासी पूर्णिका पनि नदीमा

पानी भर्न आएकी थिईन् । त्यस्तो मुटु काँप्ने जाडोमा नुहाइराख्ने बाजेलाई देखि अचम्म मान्दै उनीले सोधिन् - बाजे, म त आफ्ना मालिकहरुले पानी ल्याउन अन्हाएकोले जाडो सहँदै पानी भर्न आएकी । तर तपाईं यस्तो जाडोमा कसले भनेर नुहाउँदै हुनुहुन्छ ? श्रीमतीले फोहरी भनी गाली गर्लिन् भन्ने पीरले नुहाइरहनु भएको हो कि क्या हो ?”

पूर्णिमाको यस्तो कुरा सुनी बाहुन बाजेले भन्यो - होइन श्रीमतीको डरले नुहाएको कहाँ हो र ? म त यस नदीको पानीले मेरा पापकर्महरु बगाएर लैजावस् भनेर एकाबिहानै नुहाउदै छु । तिमीलाई थाहा छैन र ? नदीमा नुहाएपछि पाप बगेर जान्छ भन्ने कुरा ? ”

बाहुन बाजेको यस्तो अचम्मको कुरा सुनी पूर्णिमा दासी भन्छिन् - “ हैन ए बाजे, नदीले पाप बगाएर लान्छ भने त यसले हाम्रो धर्म पनि त बगाएर लान्छ नि । हैन र ? पानीको स्वभाव नै बग्नु र बगाउनु हो भने यसले त सबै बगाएर लान्छ नि । पानीले यो धर्म हो यो पाप हो भनेर कसरी छुट्टाउन सक्छ र ? अझ पानीमा डुब्ने बितिकै पाप बगेर जान्छ भने त यही पानीमा डुबेर बस्ने कतिपय माछा, भ्यागुतो सर्प र गोहीहरु त मानिसहरु भन्दा पनि धर्मात्मा हुने भए नि । होइन र ? त्यसैले मानिसहरुलाई भन्दा यिनीहरुलाई मान्यता दिनु पर्‍यो नि त्यसो भए त । बाजे, मैले सुने अनुसार त पानीमा डुब्दैमा धर्मात्मा बन्ने होइन । मुख्य

बैशाख पूर्णिमा (११)

कुरो त आफ्नो चित्तलाई शुद्ध पार्नु पर्छ । बेइमान नबनी इमानदारीताका साथ आफ्नो कर्तव्य पालना गर्नुपर्छ । आफूलाई पनि भलो हुने अरुलाई पनि भलो हुने काम गर्न सक्थो भने मात्र धर्मात्मा बन्न सकिने रहेछ ” ।

पूर्णिमाको यस्तो ज्ञानगुणले भरेको कुरो सुनी बाहुन बाजे त निन्द्राबाट बिउँभिएको मानिस जस्तो भई टोलाई रहे । अनि बिस्तारै बोल्न थाल्यो - “ होइन ए नानी तिमीले त ज्यादै गहकिलो र अनौठा कुराहरु गर्दैछौ । कसरी र कहाँबाट सिक्यौ तिमीले यस्ता कुराहरु । ”

पूर्णिमा-“यी कुराहरु त मैले आफ्नै मालिकको घरमा बसी बसी सिकेकी । हाम्री मालिक (अनाथपिण्डक महाजन) ले बराबर भगवान् बुद्धलाई भोजन निमन्त्रणा गर्नुहुन्थ्यो । त्यही बेला बुद्धले ज्ञानगुणका विभिन्न उपदेशहरु दिनुहुन्छ । अनि म पनि मौका पारी फुसद निकाली उपदेश सुन्ने गर्छु । त्यही भएर मैले यस्तो शिक्षा जानेकी नि । ”

बाहुन बाजेले सोच्यो - “खै मेरा बाजे बराजुको पालादेखि बुद्धको उपदेश सुन्नु हुन्न भन्ने कुरा मात्र सुनिराखेकोले होला, मैले कहिले पनि बुद्धको ज्ञान जान्न पाइएन । तर आज बल्ल यी पूर्णिमा नानीको मुखबाट बुद्धको अमूल्य ज्ञान सुन्ने मौका पाएँ । ज्यादै मनासिव कुरो भन्नु हुँदो रहेछ बुद्धले

बैताल पूर्णिमा (१२)

त मेरो आँखाको पर्दा नै उघारिदियो यो ज्ञानले त " ।

यति सोची बाहुन बाजे बुद्धको उपदेश सुन्न विहारमा पुगे । बुद्ध समक्ष भए भरको कुरा पोखी ज्ञानगुणका कुरा सुन्ने जिज्ञासा राखे । उसले भगवान् बुद्धबाट अझ बढि ज्ञानगुणका कुराहरु सिक्न सफल भए । मानिसहरु किन पशु बन्छन्, किन राक्षसी व्यवहार गर्छन् । उनीहरु किन प्रेत जस्ता हुन्छन् ? यी सबैको एउटै कारण छ, त्यो हो अशुद्ध र प्रदुषित चित्त । त्यसैले ज्ञानको तहबाट माथि उक्लन र शान्त सुखमय जीवन जिउनका लागि पहिला आफ्ना चित्त पवित्र पार्नु पर्दोरहेछ । बाहुन बाजेले राम्ररी थाहा पाए, पानीमा नुहाउँदा त शरीर मात्र शुद्ध हुने रहेछ तर मन शुद्धिको लागि बुद्ध शिक्षालाई अर्थात् धर्मलाई व्यवहारमा उतार्नु पर्दोरहेछ ।"

त्यसैले हामीले पनि बुद्ध शिक्षालाई व्यवहारमा उताउँ आ-आफ्नो चित्त शुद्ध गरी आचरण सुधार्न सिकौं । अनि मात्र ठीक तरिकाले बुद्ध पूर्णिमा मनाएको ठहरिनेछ ।

बुद्धकालीन जनप्रिय राजा

राजाहरुको इतिहासमा जनप्रिय बन्न सकेका राजाहरु विरलै पाइन्छ । कतिपय राजाहरु ले जनतालाई शोषण गरेर, दुःखकष्ट दिएर राज्य संचालन गरेको देखिन्छ र सुन्न पाईन्छ । त्यसो भएता पनि पालि साहित्य पढ्दैजाँदा बुद्धकालीन राजाहरुमध्ये कुनै कुनै राजाहरु जनप्रिय भएको पाइन्छ । ती मध्ये राजा हत्थक आलवकको चरित्र उल्लेखनीय छ । पालि-साहित्य अनुसार हत्थक आलवक राजा सच्चा बुद्धमार्गी राजा भएको देखिन्छ ।

एक दिन सयकडौँ मानिसहरुका साथै हत्थक आलवक बुद्ध दर्शनार्थ गर्नको लागि उहाँसमक्ष गई वन्दना गरेर एक छेउमा बसेछ ।

अनि बुद्धले सोध्नु भयो - महाराज ! यति मानिसहरु यहाँ तपाईंको आदेश ले आएकाहुन् कि उनीहरु के आफ्नै श्रद्धाले आएका हुन् ?

हस्तक राजाले उत्तर थियो - भन्ते ! मैले उनीहरुलाई सूचना मात्र दिएको थिएँ -म बुद्ध कहाँ जान लागेको भनेर । उनीहरु आफू खुशी श्रद्धा ले नै यहाँ आएका हुन् ।

बुद्धले सोध्नु भयो - त्यसको कारण के रहेछ नि ?

बुद्धकालीन जनप्रिय राजा (१४)

राजाको उत्तर थियो - भन्ते ! मैले जनतालाई अफ्तयारो पार्ने गरी केही काम गर्दिन । जनतालाई उखुपेलेजस्तै पेलेर अर्थात् दुःख दिएर भंसारकर उठाउदिन । जनताको इच्छा अनुसार जनमुखी भई राज्य संचालन गर्दैछु । त्यसकारण जनताले मलाई मान्ने गर्छन् । भो शास्ता ! तपाईंले भन्नु भएको यी चारवटा कुरा सम्भना गरी त्यसलाई व्यवहारमा पनि प्रयोग गर्दैछु ।

- १) कसैलाई केही दिएर आफ्नो वसमा राख्न सकिन्छ भने उनीहरुलाई केही न केही दिएर आफ्नो हितैषी बनाई दिन्छु ।
- २) कसैसित नरम बोलि बोलेर असल व्यवहारले आफ्नो वसमा राख्न सकिन्छ भने राम्रो बोलि वचन र व्यवहारले हितैषी बनाउँछु ।
- ३) कसैलाई पैसा चाहिन्छ भने पैसा दिएर उनीहरुलाई कुनै चीज आवश्यक भइरहेको छ भने त्यसको परिपूर्ति गरिदिएर अथवा आर्थिक सहयोग चाहिएको छ भने आर्थिक सहयोग दिएर आफ्नो वशमा ल्याउने गर्छु ।
- ४) कसैलाई समान व्यवहार मनपर्छ भने उनीहरुलाई त्यस्तै समान व्यवहार गरेर हितैषी बनाउँछु । यी उपाय र व्यवहारहरु द्वारा जनतालाई आफ्नो वशमा राख्छु ।

हत्थक आलवक सच्चा बुद्धमार्गी हो भन्ने कुरा बुझाउनको लागि अर्को घटना र राजाको गुण प्रस्तुत गर्दछु ।

एकदिनको कुरा हो । गौतम बुद्धले भिक्षुहरु जम्मागर्नु हुँदै हत्थक आलवक राजाको बयान गर्नु भयो । हे भिक्षुहरु ! हत्थक आलवक राजामा आश्चर्यजनक सातवटा आर्य (उत्तम) गुण धर्महरु छन् । तिनीहरु यसरी हुन् -

- १) उ खूब श्रद्धावान छ । उसको श्रद्धा पक्का र निश्चल छ खुकुलो छैन ।
- २) शीलवान छ । उसको रहन सहन र व्यवहार राम्रो छ । जसरी बोल्छ त्यसरी नै काम पनि गर्छ ।
- ३) पापकर्म देखि लाज र भय मान्छ ।
- ४) खूब विद्वान जस्तै गुण सम्पन्न पनि छ । अहं भाव छैन ।
- ५) उनको व्यवहारमा त्यागीपना छ । देखावटी र आडम्बरीपना छैन ।
- ६) प्रज्ञावान र विवेक बुद्धि युक्त रहेको छ ।
- ७) समये र स्थान अनुकूल हुनेगरी काम गर्ने र बोल्ने बानिहरु छ ।

यति सुनिसके पछि त्यहीं बसेका भिक्षुहरु मध्येका एकजना भिक्षु हत्थक आलवक राजाकहाँ गएर बुद्धले बयान गर्नु भएको सबै कुराहरु सुनाउनु भयो ।

अनि राजाले सोध्नु भयो - त्यहाँ अरु कोही गृहस्थी त थिएन ? कोही पनि थिएन भनेको सुनेर हत्थक राजा खुब प्रसन्न भए । किन भने उ अरु सामू आफ्नो प्रशंसा सुनाउनु न चाहेको रहेछ । मतलब आफ्नो प्रशंसा सुन्न पनि मन न पराउने व्यक्ति रहेकोछ उ ।

तर त्यस भिक्षुले कुरा बुझेन रहेछ । त्यही कुरा बुद्धकहाँ गएर सबै कुरा सुनाउनु भयो र सोध्नु भयो - किन हत्थक आलवकले त्यसरी भन्नु भएको ?

बुद्धले भन्नु भयो - हे भिक्षुहरु ! हत्थक आलवकमा अहंकार छैन, उसलाई प्रशंसा गरेको मन पर्दैन । आफूमा त्यस्तो प्रशंसा गराउने गुण धर्म भए पनि अर्काको अगाडि प्रचार गर्न भने मन पराउँदैन ।

आश्चर्यजनक ७ वटा गुण धर्ममध्ये यो पनि एउटा गुण धर्म हो । अरुमा गुण दुर्लभ छ । यस्ता गुण धर्म भएकोले नै उहाँलाई जनताले सम्मान गर्ने गर्छन् । यसरी बुद्धले हत्थक आलवकको गुण बयान गर्नु भयो बुद्धले फेरी भन्नु भयो - दान (त्याग) प्रियवचन अर्थचर्या र समानता गुण धर्म जस्मा हुन्छ त्यो व्यक्ति जनप्रिय हुन सक्छ ।

बुद्धकालीन जनप्रिय राजा (१७)

असल मानिस बन्ने कि विद्वान ?

धेरै जसो व्यक्तिलाई विद्वान बन्ने इच्छा रहेको हुन्छ । त्यसरी नै असल मानिस बन्न नचाहने को होला र ? तर चाहेर पनि के गर्नु ? परिस्थिति र आफ्नो मनमा भर पर्ने कुरा हो यो । बुद्ध शिक्षा अनुसार पनि पहिला पढी लेखी विद्वान बन्न आवश्यक छ र त्यसको साथै साथै असल मानिस बन्न अति जरुरी छ । हरेक आमाबाबुको मनमा पनि आफ्ना छोराछोरीहरु पाठशालाहरुमा गई पढी लेखी असल मानिस बनी ठूलो विद्वान पनि हुन सकोस् भन्ने इच्छा रहेको हुन्छ । तर धेरै जसो विद्यार्थीहरुको मनमा पाठशाला गई पढ्नुको उद्देश्य केवल ठूलो मानिस बनी जागीर र मान पदविले बिभूषित हुन आशा रहेको देखिन्छ । असल र इमानदार बन्नु पर्दछ भन्ने तर्फ भने त्यति ध्यान गएको देखिदैन । त्यसैले धेरै जसो व्यक्तिहरु जागिर पाउनुको साथै ठूलो धनराशीको मालिक बन्ने लोभमा फस्न पुग्दछन् यसको फलस्वरूप जताततै भ्रष्टाचार र रकम हिनामिना गरेको आरोप लागेको समाचार समय समयमा सुन्न परिरहेको छ । यस अर्थमा हामी विद्वान बन्नको साथसाथै असल मानिस बन्नको लागि पनि त्यतिकै प्रयत्नरत रहन जरुरी देखिन्छ । अर्थात् तराजुमा राखी तौलंदा खेरी दुवै तर्फ बराबरको तौल रहे जस्तै विद्वान बन्नको लागि र असल

मानिस बन्नको समान रूपले मेहनत गर्न अत्यावश्यक छ । यसरी दुवै क्षेत्रमा दखल बन्न सकेको व्यक्तिले मात्र समाजमा सम्मान पाउन योग्य असल व्यक्ति बन्न सफल हुनेछ ।

बुद्ध शिक्षानुसार पढ्नु, विद्वान र शिक्षित हुनु नै असल मानिस बन्नको लागि हो । पढि सकेपछि मानिसहरुमा विवेक बुद्धि जागृत हुनुपर्दोछ । अनिमात्र उसमा ज्ञानको माध्यम द्वारा राम्रो नराम्रो, खराव असल छुट्टाउन सक्ने क्षमता हुनेछ । नराम्रो काम र कुरा गर्दा त्यसको परिमाण र प्रतिफल नराम्रो नै हुन्छ र राम्रो कामको फल राम्रो नै हुन्छ भन्ने विषयमा ज्ञान हुनेछ । नराम्रो काम गर्ने बेला अरुले के भन्ला भनी लाज र भय उत्पन्न हुनेछ ।

बुद्ध शिक्षानुसार विद्वान मानिसहरुमा घमण्डी स्वभाव हुनु हुँदैन । अरुको शीर झुकाउने र शोषण गर्ने काम विद्वानवर्गले गर्दैन । उ विश्वासपात्र र कर्तव्यपरायण हुनेछ । अहंकारी र जिद्दवाल हुनेछैन । अरुको र आफ्नो भलो हुने काममा कहिले काहिं जिद्दवाल बन्नुपर्ने अवस्था पनि आउन सक्छ । त्यो अर्कै कुरा हो । बुद्ध भन्नुहुन्छ - फल फलेको रुख झुक्छ । फल नफलेको रुख ठाडो हुन्छ । अर्को अर्थमा भन्ने हो भने विद्वान व्यक्ति नरम स्वभावको हुन्छ, मिलनसार हुन्छ, इमान्दारी हुन्छ, र उ आफ्नो गल्ती महशूस गर्ने स्वभावको हुन्छ । विद्वान र असल स्वभावको मानिसले आफ्नो घरायसी काम गर्न हिचकिचाउँदैन । उ काम गर्नमा

पछि हट्दैन् । काम गर्न पाउँदा यसलाई आफ्नो इज्जत बढेको महशूस गर्छ ।

तर आजभोली कतिपय व्यक्तिहरु पढ्न लेख्न जाने पछि भोकै बस्न परेपनि मामूली कामहरु गर्न चाहँदैन् । कसैले भान्छाको काम र भाँडो माभ्ने काम गरेको देख्ने वित्तिकै साथीहरुले “यस्ता नीच काम पनि गर्ने ? तिमी जस्तो पढेलेखेको मान्छेले ?” भन्दै गिल्ला गरी हँसिउठाउने गर्छन् । अनि साथीभाईहरुले गिजाउने डरले नै काम गर्न पछि हट्ने व्यक्तिहरु पनि नभएका हैन । जब सम्म हाम्रो समाजमा यस्तो वातावरण रहिरहन्छ, तब सम्म यहाँ विद्वान बन्ने व्यक्तिहरुले असल मानिस बन्ने मौका पाउन सक्दैन । तर हामीहरु माभ्र मधेसीहरु आएर पुराना थोत्रा कागज, प्लाष्टिक, फलामे टुक्रा आदि बटुलेर पैसा कमाउँदै आफ्नो देशमा पठाइरहेका छन् । उनीहरुलाई के को लाज ? पैसा आए पुग्छ ।

अब विद्वान व्यक्ति कसरी असल मानिस पनि बन्दो रहेछ त भन्ने विषयमा भारत स्थित बम्बइमा घटेको एउटा घटनात्मक उदाहरण प्रस्तुत गर्दैछु ।

B. A. परीक्षा उत्तीर्ण भइसकेको एक जना नवयुवक विद्वान व्यक्ति परिस्थितिवस बेरोजगारी बनेछ । उ कामको लागि बम्बई पुगेछ । त्यहाँ एकजना ठूलो व्यापारी साहुको घरमा गई कामको लागि सोध्न पुग्यो ।

त्यही क्रममा साहुले सोध्यो -“ के काम गर्न सक्छ
तिमीले ? ”

नवयुवक- “ जे काम पनि गर्न तयार छु ।”

उसले आफू B. A. तहको शिक्षा उर्तीण भइसकेको
कुरा बताएन ।

त्यसैले साहुजीले उसलाई अनपढ युवक ठानी घर
सफा सुग्घर पार्ने, जुठो भाँडा माभन्ने । कामको जिम्मा
दिएछ । उसले खुशीसाथ ती सबै काम गर्दै गए । उसले
यी कामहरु मन लगाएर खूब मेहनत साथ सम्पन्न गर्थ्यो ।
उसको लक्ष्य नै राम्ररी काम गरी साहुजीलाई खुशी पार्नु
थियो ।

एक दिन फोहर कसिंगरहरु बढारिरहँदा ती फोहर
हरुमा फालिएको एउटा चिटी टिपेर उसले पढिरहेको
थियो । यो दृश्य साहुजीले देखेछ र अचम्म मान्दै सोधेछ -
“ तिमीलाई अक्षर पढ्न पनि आउँदो रहेछ नि क्याहो ?,”

युवक ले उत्तर दियो अलि अलि आउँछ ।”

फेरी अर्को दिन उसले आफ्ना आमाबुबालाई चिटी
लेखिरहेकै अवस्थामा साहुजीले संयोगवसदेखेर पछाडी उभिएर
हेरिरहेको रहेछ । साहुजीले महशूस गर्‍यो -“ त्यो युवकको
अक्षर राम्रो छ, बोलिवचन राम्रो रहेछ ।”

असल मानिस (२१)

त्यसैले साहुजीले भन्न थाल्यो -

“अरे ! तिम्रो अक्षर र बोलिबचन पनि खुब राम्रो रहेछ । तिम्री अरु कामदारहरु भन्दा ज्यादै सुशिक्षित, इमान्दार र भलादमी छौ । बाहिरबाट मेरो थुप्रै सामानहरु भिकाउनु छ । यो नमूनाको सामान पठाइ दिनु भनि मेरा ठोक व्यापारी साहु समक्ष एउटा चिट्ठी पठाउनु छ । त्यसको लागि मिल्ने गरी एउटा चिट्ठी लेखिदेउन ।”

युवकले साहुजीको कुरा मानी राम्रो र शिष्ट भाषामा चिट्ठी लेखिदियो । चिट्ठी अनुसार सामान पनि बढि नै प्राप्त भयो र बेलैमा सामान आइपुगेछ । यस घटनाले त साहुजी ज्यादै प्रसन्न भएछ र उसले खुशी हुँदै त्यस युवकलाई भन्यो - “अब तिमिले बढार्ने र भाँडा माभ्ने काम गर्न पर्दैन । तिम्री अब खजाञ्ची पदमा बढुवा भयौ । मेरो पुरानो खजाञ्ची त्यति विद्वान छैन । त्यसैले उसलाई अब अर्कै काम दिनेछु ।” यति भनी साहुजीले नयाँ कामदारको प्रमोशन गरिदियो भने पुरानो कामदारको काम गर्ने क्षमतानुसार डिमोशन गरिदियो । यसको फल स्वरुप पुरानो कामदारलाई इर्ष्याको आगोले पोल्न थाल्यो । उसले नयाँ कर्मचारीलाई बदला लिने नियतले काम गर्न थाल्यो । उता नयाँ खजाञ्ची अर्थात त्यस युवकले नयाँ लुगालगाई खजाञ्ची पदमा रही काम गर्न पाएकोमा अनायासै घमण्डी र अहंकारी स्वभाव

असल मानिस (२२)

चढ्न थाल्यो । जब आफूमा विस्तारै अहंकारी आउन थाल्यो, तब त्यस युवकले आफुले आफैलाई सम्झाउन पुग्छ ।

“तँ किन अहंकारी बन्दै छस् ? पहिला तँ कस्तो अवस्थामा यहाँ आइपुगिस् विस्यौ ? यसरी नै बेहोशी बन्दै घमण्ड गर्छस् भने एकदिन तँ नराम्ररी खस्नेछस् ।”

यसरी आफुले आफैलाई होस दिन सकेपछि त्यस युवकले आफुले अफिस जान अगावै पहिला आफुले लगाएर आएको भूत्रो लुगा र थोत्रो जुत्ता एउटा बाकसमा राखी त्यसलाई नमस्कार गर्दै आफ्नो पहिलाको दयनीय अवस्था स्मरण गरी कार्यालय जाने गर्थ्यो । उसले पहिलाको आफ्नो भूत्रो लुगा र थोत्रो जुत्ता लाई बाकसमा सुरक्षित राखेको थियो । यसरी हरेक दिन कार्यालय जानु अघि कोठाको ढोका बन्द गरी आफ्नो पुरानो लुगा र जुत्ता दर्शन गरी नमस्कार गर्ने चलन बसाल्न थाल्यो । यो घटनालाई पुरानो खजाञ्चीले कोठा बाहिर बसी ढोका निर कान थापी सुनिरहने गर्न थाल्यो । नयाँ खजाञ्चीले कोठाको ढोका थुनी भित्र बाकस खोलेको शब्द र बन्द गरेको आवाज सुन्दै उसले मनमनै अनुमान गर्न थाल्यो - “ त्यो नयाँ खजाञ्चीले अवश्य पनि अफिसको रकम हिनामिना गरी पैसा गन्दै बाकस भित्र राखेको हुनपर्छ । ”

यति अनुमान गरी उ हड्बडाउँदै साहु समक्ष गई
यसरी चुकली लगाउन पुग्यो -

“साहुजी ! तपाईंले कहाँ कहाँको मानिसलाई विश्वास
गर्दै खजाञ्ची पदमा राखी काम गराउनु भयो । तर त्यो
मानिस अलि ठीक देखिदैन है । उसले अफिसको रकम
हिनामिना गरेको देखिन्छ । मेरो कुरा पत्याउनु हुन्न भने
साहुजी आफै गएर त्यो खजाञ्चीको कोठा अगाडी गएर चेवा
लिनु भएपनि हुन्छ । उसले अफिस जानु अगाडी आफ्नो
कोठाको ढोका बन्द पारी भित्र बाकस खोले बन्द गर्ने काम
गरीरहन्छ । ”

यी कुरा सुनी साहुजीको मनमा चीसो पस्यो । अलि
अलि शंका लाग्न थाल्यो । तैपनि यो कुरो ठीक हो होइन
बुझ्नको लागि खजाञ्चीको कोठा अगाडी चेवा लिन गयो ।
अफिस जानु अघि खजाञ्चीको कोठाको ढोका बन्द नै
थियो । भित्रबाट चुकुल लगाएको थियो । शंकालु साहुले ढोका
खट् खटाउन पुग्यो । खजाञ्ची युवकले ढोका खोलि दियो ।

साहुजीले सोध्यो - “ के गरिरहेको ? ”

खजाञ्ची - “ केही पनि होइन साहुजी । ”

साहुजी- “ बाकस खोल त । ”

खजाञ्ची आफ्नो बाकस खोलेर देखाइ दियो । साहुजी

खजाञ्चीको बाकस भित्र भूत्रो लुगा र थोत्रो जुत्ता एक जोर मात्र देख्यो ।

यो देखि साहुजीले खजाञ्चीलाई सोध्यो - “ तिमिले अफिस जानु अगाडि दिनहुँ ढोका बन्द गरी कोठा भित्र के गरिरहन्छौ ? ”

खजाञ्ची ले भन्यो -

“ हजुरले मलाई जागीरमा प्रमोशन दिलाइदिनु भयो । त्यसैले गर्दा ममा नथाहापाउने गरि घमण्ड चढ्न थाल्यो । त्यही घमण्डलाई दबाउनको लागि मैले दिनहुँ म पहिलेको कुन अवस्थामा यहाँ आइपुगेको थिएँ, त्यस अवस्थाको सम्झना ताजा राख्नको लागि मेरो यो पहिलाको भूत्रो लुगा र थोत्रो जुत्ताको दर्शन गर्ने गर्थेँ । जब यो लुगा दर्शन गर्थेँ तब मेरो यो घमण्ड विस्तारै सेलाएर जाने गर्थ्यो । यो कार्य मेरो लागि नित्य कर्म हुन थाल्यो । त्यसैले अफिस जान अगाडि मैले कोठाको ढोका बन्द गरी मेरो यो बाकस खोली यो कार्य गर्ने गर्छु । ”

नयाँ खजाञ्चीको मुखबाट यस्तो कुरा सुनी साहुजी जिल्ल परिरह्यो । उसले नयाँ खजाञ्चीको विद्वान र असल बानीव्यवहार प्रति प्रभावित भयो । निर्दोष खजाञ्ची प्रति नराम्रो आरोप लगाई चुक्ली लगाउन आउने पुरानो खजाञ्चीको दुष्ट र अशिष्ट स्वभाव सम्झदै मूर्मुरिन थाल्यो

उ । अनि नयाँ खजाञ्चीलाई प्रशंसा गर्दै त्यहाँबाट हिंड्यो
उ । त्यहाँबाट निस्केर पुरानो खजाञ्ची समक्ष गई उसलाई
गाली गर्दै भन्न थाल्यो -

“ए तँ ! त कति नीच रहेछस् । कति खुम्चिएको र
संकुचित मन रहेछ हँ तेरो ? तँ त खराब र दुष्ट स्वभावको
रहेछस् । तर यो नयाँ खजाञ्ची त तेरो अगाडि धेरै उच्च
स्वभावको असल मानिस र विद्वान पनि रहेछ । B.A. पास
गरिसकेको व्यक्ति नै भन्न सुहाउँदैन कति कोमल स्वभावको
व्यक्ति रहेछ त्यो । आफ्नो विद्वतालाई लुकाएर निम्न वर्गको
काम गरि असल मान्छे बन्न सकेको छ उ । उ माथि
पुगिसकेको व्यक्तित्व रहेछ ।”

यसरी साहुजीले नयाँ खजाञ्चीको प्रशंसा गरी ज्यादै
खुशी भयो ।

यस घटनाबाट के बुझिन्छ भने विद्वान बन्नु भनेको
नै असल मान्छे बन्नको लागि हो । घमण्डी बन्नको लागि
कदापि होइन ।

हृदय परिवर्तन

सिद्धार्थ कुमारलाई संसारको असमान समाज देखेर विरक्त भयो । यस अज्ञानताले भरिएको समाजलाई कसरी सुधार गर्ने ? अज्ञानी मानिसहरूलाई कसरी ज्ञानी बनाउने ? आदि विषयमा अनुसन्धान गर्नको लागि सिद्धार्थ कुमारले राजदरवार त्याग्नु भयो । यसको लागि आफू ज्ञानी बन्नु भयो, अशल मानिस बन्नु पयो र त्यसको उपाय पत्ता लगाउनु पयो भनी यस कार्यको लागि उहाँले प्रयत्न गर्नुभयो । आफ्नो मनभित्र रहेका कुसंस्कार, महत्त्वकांक्षा, लोभ, द्वेष र मोह आदिलाई केलाउँदै फाल्न अभ्यास गर्नुभयो । अभ्यासलाई निरन्तरता दिनुहुँदै छ वर्ष पछि बल्ल उहाँ सफल हुनुभयो । उहाँले आफ्नो पुराना संस्कारहरूलाई फालेर चित्त शुद्ध पार्नु भयो । यसको साथै दुःखको कारण तृष्णा हो भनेर पत्ता लगाउनु भई महत्त्वकांक्षा, पूर्वाग्रह र ईर्ष्या आदि क्लेशबाट मुक्त बन्नुभयो । यसरी उहाँले आफ्नो स्वतन्त्र चिन्तनको आधारमा बुद्ध हुनुभई हृदय परिवर्तन गरी बुद्धत्व प्राप्त गर्नुभयो । उहाँले आफ्नो कुनैपनि परम्परागत गुरुको आधारमा बुद्ध हुनुभएको होइन ।

यो कुरा बुद्धले सर्वप्रथम सारनाथमा पंचभद्रवर्गीहरूलाई धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभएको समयमा बताउनु भएको हो ।

हृदय परिवर्तन नभएसम्म अर्थात् पुरानो संस्कार नत्यागेसम्म उहाँलाई जहाँ हेरेपनि अँध्यारो मात्र हुने गर्थ्यो । तर जब पुरानो संस्कार त्यागी हृदय परिवर्तन गर्न सफल हुनुभयो, तब मात्र प्रज्ञा चक्षु, ज्ञान र विद्या पनि प्राप्त भयो । अनि उहाँले जहाँ हेरेपनि प्रकाश देख्न थाल्नु भयो । दुःखको कारण राम्ररी थाहा पाउनु भयो ।

बुद्धको यस कथनबाट के बुझिन्छ भने दुःखबाट मुक्त हुनका लागि हृदय परिवर्तन हुनु पर्दो रहेछ । बुद्धका यी कुराहरु सुनिसकेपछि पञ्चभद्रवर्गीहरु पनि आ-आफ्ना खराब संस्कारहरु त्यागी हृदय परिवर्तन गर्ने अभ्यास गर्दै आखिरमा उनीहरु पनि शुद्ध चित्त सहितको ज्ञानी बन्न सफल भए ।

यसपछि यश र उनका साथीहरुले पनि बुद्धको शान्ति सन्देश सुनी हृदय परिवर्तन गर्न सफल भए । धेरै वर्ष सम्म दानवको रुपमा व्यवहार गरिरहेका अंगुलीमालले पनि बुद्ध शिक्षा पालन गरी दानवबाट अशल मानव बन्न सफल भई हृदय परिवर्तन गर्न सफल भए ।

एक दिन बुद्ध बाटोको छेउमा रहेको एक वृक्षमुनी उपदेश दिइरहनु भएको थियो । त्यसदिन श्यामावती महारानीकी दासी खुज्जुतरा जुहीको फूल किनेर आएकी थिईन् । एकाएक बुद्धको उपदेश तर्फ उनको ध्यान गयो । त्यसबेला

हृदय परिवर्तन (२८)

बुद्धले उपदेश दिनुहुँदै भन्नुभएको -“ मानिसले अज्ञानतावश नराम्रो काम गर्ने गर्छ । चोरी र ठग्ने काम गर्छ । यसले गर्दा उसको मनमा डर, भय, त्रास र पीर भइरहन्छ । मनमा कहिलै शान्ति हुँदैन । यसरी नराम्रो काम गर्ने व्यक्तिहरु समाजमा अविश्वासको पात्र बन्न पुग्नेछ । ”

बुद्धले त मलाई नै उपदेश दिनुभएको जस्तै छ । किनभने मैले पहिलादेखि दिनका दिन जुहीको फूल किन्न जाँदा चार रुपैयाँ नाफा खाने गर्थे । दिनहुँ ४ रुपैयाँ नाफा खाइरहने मलाई मेरो कुकर्मको फलले मनमा कहिले शान्ति थिएन । पैसा पाएर के गर्ने, मूख्य कुरो त मानसिक शान्ति पाउन सक्नु पर्‍यो नि । अब बल्ल थाहा पाएँ मैले नाफा खाइरहेकोले अथवा ठगी काम गरिरहेको कारणले नै मैले आफ्नो मनमा सन्तुष्टि प्राप्त गर्न सकिरहेको छैन । यो मेरो काम ठीक रहेनछ । आज देखि यो बेमानी काम त्यागि दिनेछु ।

यसरी खुज्जत्तराले आफ्नो गल्ती पत्ता लगाई गल्ती सच्याउने काम गरी हृदय परिवर्तन गर्न थालिन् । त्यस दिन देखि उनीले श्यामावती महारानीले जति पैसा दिएर ल्याउँथिन् र त्यति सबैपैसाको जुहीको फूल किनेर लग्थिन् । श्यामावती महारानीले आफ्नी दासीको हृदय परिवर्तन भएको कुरा थाहा पाइ उनी ज्यादै प्रभावित भईन् । यसरी एउटी दासी समेत बुद्ध शिक्षालाई पालना गरी आफ्नो खराब बानी व्यवहार हटाई शिक्षित बन्न सक्दो रहेछ ।

हृदय परिवर्तन (२८)

यसरी नै भारद्वाज ब्राह्मण रिसालु स्वभावका थिए । उसले हिंसा गरी यज्ञ कर्म गरेपछि पाप नास हुन्छ भन्ने कुरामा विश्वास राख्दथ्यो । यसरी मिथ्या धारणामा रहेको ब्राह्मणकी बुहारी बुद्धकी शिष्य रहीछिन् । उनीले बुद्ध समक्ष गई विपश्यना ध्यान सिकेर आएकी रहि छिन् । ध्यान अभ्यास गरी आफ्नै चित्त शुद्ध भएपछि मात्र पाप कार्यबाट अलग रहन सकिन्छ भन्ने कुरामा दृढ विश्वास रहेकी उनीले सुशिक्षित र सदाचारी थिईन् । त्यसैले भारद्वाज ब्राह्मणले आफ्नी बुहारीको गल्ती औल्याउने मौका नपाएकोले ऊ सीधै बुद्ध समक्ष पुगी बुद्धलाई यसरी जथाभावी गाली गर्न पुगेछ । “तँ त गोरु, गधा र भेंडा जस्तै रहेछस् ” ब्राह्मणले जति गाली गरेपनि राग द्वेष रहित बुद्धलाई रीस उठ्ने कुरै भएन । उहाँ ब्राह्मणको मूर्खतापूर्ण व्यवहार देखि मुसु-मुसु हाँसी रहनु भयो ।

बुद्धको यस्तो व्यवहार देखि ब्राह्मणले अच्चम्म मान्दै सोध्यो - “ मैले यसरी रीसाएर जथाभावी गाली गर्दा पनि किन हाँसी रहनु भएको ? के तपाईंलाई रीस उठ्दैन ? ” ब्राह्मणको कुरा सुनी बुद्धले भन्नु भयो - “तपाईंको गाली युक्त वाक्य मलाई चाहिएको नै छैन । त्यसैले मैले त्यसलाई स्वीकार्न सकिदैन । तपाईंको गाली तपाईंले नै लिएर जानु । अर्को कुरा म विपश्यना ध्यान अभ्यासरत व्यक्ति भएको कारणले मलाई रीस उठ्ने गर्दैन ।

बुद्धको यस्तो उत्तर सुनेपछि ब्राह्मण लाई ज्यादै अचम्म लाग्यो । ऊ चुप लागेर बस्न नसकि यसरी प्रश्न सोध्यो - विपश्यना ध्यान भनेको के हो ? मैले पनि यो ध्यान गर्नु हुन्छ ? ब्राह्मणको इच्छालाई बुझनु भएको बुद्धले ब्राह्मणलाई विपश्यना ध्यान विधि सिकाइ दिनु भयो ।

शान्तपूर्वक पालथी मारेर बस्ने । मेरुदण्ड (ढाड) र टाउको सीधा राख्ने । अनि आँखा चिम्लेर नाकबाट स्वाश बाहिर भित्र गरी स्वास फेर्ने क्रियालाई ध्यान पुर्याइ मनलाई हेर्न लगाउने । भित्रको स्वास बाहिर निस्कंदा नाकको टुप्पोमा मनतातो हावाले छोएर निस्कन्छ भने बाहिरी हावा भित्र पस्दा शीतल हावाले छोएर भित्र जान्छ । यसरी आफ्नो मनलाई नाक मुनि र ओठमाथिको भागमा राखी स्वाश भित्र बाहिर गएको प्रकृतिलाई हेर्न लगाउने । यसरी जति-जति आफ्नो मन एक चित्त गर्न सकिनेछ त्यति-त्यति आफूले आफैलाई चिन्न सक्षम हुनेछ र आफूलाई रिस उठ्ने वेलामा पनि होसियारी पूर्वक जाँच्न सक्षम हुनेछ ।

ब्राह्मणले प्रश्न गर्न थाल्यो - "यही अभ्यास गरेको कारणले तपाईंलाई रिस नउठेको हो त ? "बुद्ध-" हो त नि । आफ्नो मनलाई जसले वशमा राख्न सक्छ, उसले आफूलाई नियन्त्रण गर्न सक्ने हुन्छ ।"

बुद्धको सल्लाह सुनि सकेपछि ब्राह्मणले पनि विपश्यना ध्यान अभ्यास गर्न शुरु गर्‍यो । फलस्वरूप ब्राह्मणको मनले शान्ति अनुभव गर्न थाल्यो । उसको रीसाहा प्रवृत्ति पनि कम हुन थाल्यो । यसरी बुद्ध शिक्षा पालन गर्दै लगेपछि चित्त शुद्ध र शान्त बन्दै हृदय परिवर्तन हुन थाल्यो । उसले यज्ञ गर्ने बानीलाई पनि त्यागी दियो । यसरी बुद्धको शिष्य बनी आफ्नो पारिवारिक जीवन सुखमय बनाउन सफल भयो ।

एक पटक बुद्ध राजगृहको वेलुवनाराममा बसी रहनु भएको बेला अभय राजकुमार बुद्ध समक्ष पुगी वन्दना गर्दै प्रश्न सोध्न थाल्यो -“ भन्ते ! तपाईंले कसैको चित्त दुख्ने गरी कुरा गर्नु भएको छ ? अभय राजकुमारलाई बुद्धले उत्तर दिनु भयो -“म यसबारे अपवादबाट बचेको छैन ।” बुद्धको उत्तर सुन्ने बित्तिकै अभय राजकुमार कराउन थाल्यो - “निगन्थनाथ बित्त्यो, नास भयो ।” अभय राजकुमार कराएको देखि बुद्धले उसलाई प्रश्न गर्नुभयो -“राजकुमार ! के भन्दै छौ ? के भयो ?” अनि अभय राजकुमारले भन्न थाल्यो - “भन्ते ! मलाई निगन्थनाथले सिकाउनु भए अनुसार म तपाईं समक्ष आएको हुँ । उहाँले मलाई तपाईं समक्ष प्रश्न सोध्नु पठाएको थियो - यदि तपाईंले कसैलाई चित्त दुख्ने गरि भनेको छु भनी उत्तर दिएमा तपाईं र साधारण मानिसमा के फरक भयो र ? भनी जवाफ दिने । यदि कसैलाई मन दुख्ने गरि भनेको छैन भन्नु भएमा तपाईंले देवदत्तलाई नर्कमा

जानेछौ, नरकवाट मुक्त हुने कुनै विकल्प नै छैन भनेर किन मन दुखाएको त भनेर समात्नु । यसरी दोधारे प्रश्न सोधेमा बुद्धले उत्तर दिन नसकी हार्नेछ र हामी जिंत्नेछौं भनी मलाई सिकाएर पठाएको थियो ।

तर भो बुद्ध तपाईंले अर्कै तरिकाले उत्तर दिनु भएको कारणले मैले तपाईंसंग कुरा गर्न जानिन् । त्यसैले म कराएको । अभय राजकुमारको यस्तो कुरा सुनी बुद्धले भन्नुभयो - “राजकुमार ! तिम्रो काखमा खेलिरहेको त्यो बालकले अकस्मात पैसा मुखमा राखी घाँटीमा अड्क्यो भने तिम्रीले के गर्छौं ?”

अभय राजकुमार- यदि त्यसो भए मैले त आफ्ना बायाँ हातले बालकको टाउको समाती दायाँ हातको दुइवटा औंलाले बालकको घाँटी भित्र छिराई जबरजस्ती पैसा निकाल्ने छु ।”

बुद्ध-“त्यसरी जबरजस्ती गरेपछि बालकलाई कष्ट हुँदैन ? ” अभय राजकुमार - “कष्ट त हुन्छ नि । यसो गरेपछि त घाँटीमा घाउ भई रगत पनि निस्कन थाल्छ । तर त्यसो भएपनि के गर्नु ? यसरी समयमा नै पैसा निकालीदिन सकिएन भने बच्चाको ज्यानको खतरा हुन सक्छ । ज्यान बचाउनको लागि अलिकतिको कष्टलाई ख्याल राख्न हुँदैन नि । बालकको भलो चिताएर नै कष्ट पुऱ्याउन बाध्य हुन्छ । अभय राजकुमारको यस्तो उत्तर सुनी बुद्धले भन्नु

भयो -“ यस्तै हो राजकुमार ! मैले पनि जुन कुरा बोल्छु, त्यो कडा र मन दुख्ने कुरा नै किन नहोस् । यदि त्यो कुराले अरुलाई भलो हुन्छ भने त्यसतो कुरा मैले बोल्ने गर्छु । ” बुद्धले कुरा गर्नु हुँदा आफ्नो निजी स्वार्थलाई होइन सबैको भलो चिताएर यसरी कुरा गर्नुहुन्छ ।

१. बुद्धले असत्य, काम नलाग्ने र अरुलाई मन नपर्ने कुरा गर्नु हुन्न ।
२. सत्य भएपनि काम नलाग्ने कुरा बुद्धले भन्नु हुन्न ।
३. सत्य घटना होस्, अरुलाई काम लाग्ने होस् त्यस्तो कुरा अरुलाई मन नपरेपनि त्यो कुरा गर्नु उचित हुनेछ ।
४. असत्य, काम नलाग्ने कुरा अरुलाई मन परेपनि बुद्धले त्यस्तो कुरा गर्नु हुन्न ।
५. सत्य घटना, अरुलाई पनि काम लाग्ने साथै अरुलाई पनि मन पर्ने भए त्यस्तो कुरा बुद्धले भन्ने गर्नुहुन्छ ।

अभय राजकुमार-भन्ते ! तपाईंले अहिले जुन कुरा भन्नुभयो, त्यो सारै उचित र राम्रो कुरो हो । मैले बुझें । तपाईं सारै उदार हृदयको हुनुहुँदो रहेछ । तपाईंले अन्धोलाई आँखा दिनुभयो, अध्याँरोमा बत्ति बालिदिनुभयो । बाटो विराएको व्यक्तिलाई बाटो देखाइदिनु भयो र अति उत्तम उपदेश दिनुभयो । म ज्यादै प्रभावित भएँ । तपाईंको शिक्षाले मेरो हृदय नै परिवर्तन भयो ।

यो घटनाबाट हामीले के बुझ्न सक्छौं भने बुद्धको शिक्षा मानिसको अज्ञानता हटाई हृदय परिवर्तन गर्ने साधन हो । हृदय परिवर्तन नभएसम्म कुनै पनि समस्या समाधान हुन सक्दैन ।

अन्याय सहेर बस्नु भन्नु अन्याय हुन्छ

कतिपय पाठकहरुले प्रश्न सोधेका छन् - "के सधैं सबै ठाउँमा सहेरै बस्नुपर्छ भन्ने शिक्षा बुद्ध धर्मले दिन्छ?"

बुद्धको शिक्षाअनुसार अन्याय सहेर बस्नु भन्नु अन्याय हुन्छ। सबै ठाउँमा सहेरै बस्नु त भन्नु धर्म भएन र व्यावहारिक पक्ष पनि भएन। बौद्ध साहित्यमा छलकपट गर्नेलाई छलकपटैको जवाफ दिनुपर्छ भनिएको पनि पाइन्छ। उदाहरणार्थ जातक कथामा आधारित एउटा घटना प्रस्तुत गर्छु।

धेरै पहिलेको कुरा हो। वाराणसी देशमा ब्रह्मदत्त राजाको पालामा बोधिसत्व एक व्यापारी कुलमा जन्मे। उनको पण्डित नाम राखियो। जब उनी जबानीको अबस्थामा पुगे, उनले अतिपण्डितको नामको साथीसंग मिलेर साभ्रा व्यापार शुरु गरे। यसै क्रममा उनीहरु अलि टाढाको शहरमा गई पैसा कमाएर ल्याए।

अतिपण्डितले जम्मै पैसा आफ्नो हातमा पार्ने योजना बनायो। उसले पण्डित साथीलाई सुभाब दिवो - हाभ्रा छिमेकी र नाता कुटुम्बहरु राम्रो नियतका छैनन्। त्यसैले

यही जंगलको एउटा ठाउँमा धन गाडेर जाऊँ न हुन्न ?
पण्डित बोधिसत्व सोभो मान्छे, छक्का -पञ्जा केही थाहा
नभएको हुँदा साथीको सुभावमा सहमत भए ।

केही दिनपछि अतिपण्डितले खुरुक्क गाडिराखेको धन
उठाएर ल्यायो । आफ्नो बुबालाई पनि कुरा सिकाइदियो -
हामी दुई जना बीच पैसाको बारेमा भगडा हुनेछ । त्यसपछि
हामी दुवै फलाना ठाउँको रुखमा न्यायको लागि प्रार्थना गर्न
आउनेछौं । अनि बुबाले नक्कली देवता बनी खुकुलो रुख
भित्र बसिरहनु । मुद्दा ल्याउँदाखेरि गाडिराखेको धन पण्डितले
नै लिएको हो भनिदिनु पर्‍यो ।

अतिपण्डितले पण्डितलाई भन्यो -पैसाको खाँचो छ ।
जाऊँ पैसा लिन । दुवै गए र खन्न थाले । तर, पैसा त हुने
कुरै भएन । अतिपण्डितले उल्टै पण्डितलाई पैसा निकालेर
लगेको आरोप लगाइदियो ।

पण्डित बोधिसत्वले भने -नचाहिने भूठो आरोप
नलगाऊ । मैले पैसा लिएको छैन । चोरको स्वर भन् ठूलो
हुन्छ भने जस्तै अतिपण्डित भन् ठूलो स्वरले कराएर
भगडा गर्न खोज्यो । अन्त्यमा त्यही नक्कली देवता भएको
रुखमुनि दुवै पुगे र अतिपण्डितले हात जोडी आँखा पनि बन्द
गरी प्रार्थना गर्न थाल्यो -हे न्यायप्रेमी वृक्षदेवता ! हामी दुई
जनामा को चोर हो भनी दिनु पर्‍यो, न्याय दिनुपर्‍यो ।

नक्कली देवताले खूब नरम स्वरले भन्न थाल्यो -
“पण्डित नै चोर हो , उसैले पैसा चोरेको हो । आजभोलि त
प्रहरीका हाकिमहरु नक्कली हुन्छन् भन्ने सुनिन्छ । पहिले चाहिँ
देवता पनि नक्कली हुँदा रहेछन् ।

देवताको अन्यायपूर्ण निर्णय सुनेर बोधिसत्त्व पण्डितले
विचार गरे-यो पक्कै पनि नक्कली देवता हुनुपर्छ । उनले
देउता नक्कली हो, की सक्कली हो, परीक्षा लिनुपर्‍यो भनी
सुक्खा भारपात र पराल जम्मा गरी रुखमुनि चारैतिर
राखी आगो लगाइदियो ।

नक्कली देवतालाई त आगोले पोल्नथाल्यो । ज्यान
बचाउनको लागि बाहिर निस्केर भन्न थाल्यो - मेरो छोरा
अतिपण्डित नै चोर हो । अनि पण्डित बोधिसत्त्वले आधा आधि
धन बाँडेर लिए ।

यस घटनाबाट के शिक्षा लिनुपर्छ भने बोधिसत्त्व
पण्डितले आफ्नो साथी ठग अतिपण्डितप्रति दया देखाई
सहेर बसेनन् । संघर्ष गरेर आफ्नो अधिकारको आधाआधि
पैसा लिएरै छाडे । हुन त बोधिसत्त्वले सहनुपर्ने र त्याग
गर्नुपर्ने । त्यसो गरेनन् । हाम्रो देशमा साभ्रा र संस्थानहरुमा
पनि इमान्दारीता नभएकोले जति आमदानी भए पनि तिनीहरुमा
घाटा मात्र देखाइन्छ । यस्तो कुरा सहेर वस्नु राष्ट्रको लागि
हितकर हुँदैन ।

सेवा गर्नु नै सही धर्म

मानिसको मृत्यु चार प्रकारले हुने गर्दछ ।

- १) आयु सकेर
- २) कर्म सकेर
- ३) आयु र कर्म दुवै सकेर
- ४) दुर्घटना (अकाल) मृत्यु भएर ।

यहाँ कर्मक्षय भएर मृत्यु बारे अथवा कर्मक्षय भएको बेला धर्मकर्म अथवा परोपकार हुने राम्रो काम गरेर कर्म थप्न सकिन्छ । आयुक्षय भएको बाँच्न सक्ने कुनै उपाय छैन । औषधी गरेर वा धर्मकर्म गरेर बाँच्ने छैन । अपवाद स्वरूप धर्म ग्रन्थमा पालि अर्थकथामा पनि आयु क्षय अबस्थामा धर्मकर्म गरेर आयु बढेको कथा पढ्न पाइन्छ । यो पुरोहितवादको कथा हो ।

यहाँ परोपकार गरेर क्षय भएको कर्म थप्न सक्ने बारे पाली साहित्यको आधारमै लेख्दैछु । बौद्ध साहित्य अनुसार दियोमा तेल सिद्धिंदा थप्न भए जस्तै कर्म सिद्धिइ सकेकोलाई धर्मकर्म गरेर कर्म पनि थप्न सकिन्छ र उदाहरणको लागि एउटा कथा अगाडी राख्छु ।

पहिला-पहिलाको कुरा हो । एक दम्पतीको एउटा छोरो थियो । उसलाई टाढा एउटा ठाउँमा गुरुकुल (छत्रावास) मा राखेर पढाइ राख्यो । त्यहाँ पढाइ राख्ने गुरु नक्षत्र वा ज्योतिषशास्त्रमा पारंगत भइ सकेको थियो । उसले बच्चाहरुको मुख हेरेर “कति बाँच्ने रहेछ ” भन्न सक्ने रहेछ ।

सेवा गर्नु नै सही धर्म (३८)

एकदिन पढाइ रहेको बेलामा त्यही केटाको मुख हेरेर विचार गर्‍यो गुरुले - यो केटा त सातदिन मात्र बाँच्छ । कर्मक्षय भैइसकेको छ । यहीं मन्यो भने यस स्कूलको नाम जान्छ । बदनाम हुन्छ । त्यसैले उसलाई घर पठाई दिनु पर्‍यो । यस्तो मनमा सोचेर त्यस केटालाई बोलाएर भन्यो - "बाबु , तिम्रो आमाबाबुले एउटा चिट्ठी पठाउनु भएको छ । तिम्रीलाई छिट्टै घर आउ रे । केटोलाई हो भन्ने लाग्यो । उसले भन्यो - त्यसो भए गुरु म जान्छु । मसँग बाटो खर्च छैन ।

त्यस केटाको घर पुग्न चार दिन लाग्थ्यो । गुरुको मनमा थियो - चारदिन पछि ऊ घर पुग्ने छ अनि त्यसको तीनदिन पछि ऊ मर्छ । गुरुले बाटो खर्च र खानेकुरा दिई पठायो ।

केटो सरासर गइरहेको थियो । जंगलभित्र एक ठाउँमा एकजना साधु महात्मा रुखबाट खसेका बिग्रेको फलहरु बटुलिरहेको देख्यो । केटोले रुखमा राम्रा राम्रा फलहरु फलिरहेका देख्यो । साधु महात्मासंग सोध्यो -रुखमा राम्रा फलहरु भएर पनि तपाईं किन ती बिग्रेका फलहरु बटुलिरहनु भएको हं ?

महात्माले भन्यो - कसैले नदिएसम्म नलिनु हाम्रो नियम हो । यी खसेका फलहरु रुखले दिएको हुनाले

सेवा गर्नु नै सही धर्म (३६)

बटुलिरहेको हुँ । केटोले भन्यो - मैले टिपेर दिएँ भने लिन हुन्छ कि हुन्न ? साधु महात्माले भन्यो । तिमीले टिपेर दिए किन नलिनु । केटोले उसको डालो लिएर, रुखमा चढेर राम्रा राम्रा पाकेका फलहरु टिपेर त्यसमा राखेर महात्मालाई दियो ।

त्यो महात्माले विचार गर्‍यो - थुप्रै मानिसहरु यहाँ आउँछन्, जान्छन् तर कसैले मलाई वास्ता गर्दैनन् । यो केटामा कस्तो धर्म चेतना भएको । महात्माले केटोलाई “जय होस्, दीर्घायु होस्” भनेर आशीर्वाद दियो ।

केटो पनि खुशी हुँदै गयो । उसले पोखरीमा पानी सुकिराखेको देख्यो । माछा छटपटाइ रहेको थिए त्यसमा । उसले ती माछाहरुलाई पानी भएको पोखरीमा राख्न चाहेको । यताउता खोज्न जाँदा एक ठाउँमा एउटा पोखरी भेटिएछ र उसले ती माछाहरुलाई त्यहाँ लगेर राख्यो । माछाहरुले पुच्छर चलाएर नाचेको देख्दा त्यस केटोलाई खुब मज्जा लाग्यो । उफ्रेर हिँड्न थाल्यो ।

एउटा खोलामा पुगेपछि उसले बाँसको पुल एउटा देख्यो । त्यो पुल विग्रीसकेको थियो । त्यसबाट हिँडेमा कुनैपनि बेला त्यो पुल खोलामा खस्थ्यो । कतैतिर बाँस होला कि भनेर यताउता खोज्न गयो ।

सेवा गर्नु नै सही धर्म (४०)

चार पाँच वटा बाँस खोजेर ल्याएर त्यस बिग्रेको पुललाई नयाँ बनाइ दियो । बटुवाहरुले जयहोस् दीर्घायुहोस् भनी आशीर्वाद दिए ।

त्यहाँबाट पनि ऊ सरासर गएर घर पुग्यो । आमा चाँहि घर बाहिर बसिरहेकी थिई । उसलाई देख्ना साथ भनी हाली - ए लुच्चा पढ्न सिद्धिएको छैन , किन फर्किस् ? बदमाश भएकोले गुरुले पठाइ दियो कि ?

केटोले भन्यो -आफूहरुले त घर छिटै आउनु" भनेर चिट्ठ पठाउने फेरि मलाई नै लुच्चा भन्ने ? आमा चाँहिले भनिन् - हामीहरुले चिट्ठ पठायौं भनेर कसले भन्यो ? केटोले जवाफ दियो - गुरुले भनेको, तिम्रो आमाबुबाले तिमीलाई हेर्न उत्सुक भइरहेको छ, तिमी छिट्टै घर आउ रे ।

आमा चाँहिलाई छोराको रुप देखेर माया लाग्यो । छोरा दुब्लाएको रहेछ । त्यसैले पठाईदिनु भएको होला भन्ने विचार गरिन् । छोरोलाई सोधिन् खाना मिठो छैन ? केटोले जवाफ दियो - त्यत्तिका केटाहरु भएको गुरुकुलमा पनि खाना मिठो होला त ? आमा चाँहिले भनिन् -भैगो त ! एक महिना जति बसेर मिठो खाना खाएर मोटाएर जाउ ।

गुरुको शास्त्र अनुसार केटो सात दिन पछि मर्नुपर्ने एक महिना बित्दा पनि मरेन । यो कुरा केटोलाई पनि थाहा थिएन र केटोको आमाबाबुलाई पनि थाहा थिएन ।

सेवा गर्नु नै सही धर्म (४१)

एक महिना पछि केटो फेरि गुरु कहाँ गयो । गुरुले टाढै देखि त्यो केटो आइरहेको देख्यो । उसले यो घटना साँच्चै भइरहेको हो वा सपना मात्रै हो छुट्याउन सकेन भूत भएर आएको त होइन ? मेरो शास्त्र भूठो त हुन सक्दैन । के भएको बुझ्न नसकेर वाल्ल परिराख्यो । फेरी विचार गर्‍यो - त्यो केटोले धर्म गर्‍यो होला, त्यसैले यसको सिद्धिएको कर्म फेरि थप्यो । केटो अगाडि आएर टाउको निहुन्याएर नमस्कार गर्‍यो । गुरुले सोध्यो - तिमिले के धर्म गरेर आयौ ?

केटोले भन्यो - केही पनि धर्म गरेर आएको छैन । गुरु भन लाटो भयो । फेरि भन्यो - तिमिले पक्कै पनि धर्म गरेर आएको छ । पाप गरेको भए पो लाज मान्नुपर्छ । धर्म गरेर पनि भन्न लाज मान्नुपर्छ ? केटोले धरोधर्म कुनै पनि धर्म गरेर आएको छैन भनेर किरिया नै हाल्यो । गुरु भन पक्क भयो । फेरि भन्यो - त्यसो भए तिमि यहाँबाट गएदेखि तिमिले के के गर्‍यो मलाइ भन ।

केटोले आफू जाँदा बाटोमा महात्मालाई फलहरु टिपी दिएको, माछाहरुलाई पोखरीमा राखिदिएको र बिग्रीसकेको पुल बनाईदिएको सबै कुरा सुनाउँदै भन्यो । घरमा आमाबुवाको पनि राम्रो सेवा गरें । यहाँ आउनु अगाडि मलाई केही पनि गर्न आउन्नथ्यो । बदमाश भनू वा अट्टेरी भएकोले मलाई यस

छात्रावासमा राखिदिएको हो । मेरो स्वभाव बदलिएको देखेर मेरा आमाबुवा औंधि खुशी छन् । उनीहरुको मनमा थियो कि पैसा खर्च गरेर यहाँ पठाए भैं छोरो पनि ज्ञानी भयो ।

यस्तो कुरा सुन्ने वित्तिकै गुरुले भन्यो - तिमिले त धेरै धर्म गरेर आयौ । जंगलमा साधु महात्मालाई फलहरु टिपी दिएको, माछाहरुलाई पोखरीमा राखिदिएको, बिग्रेको पुल बनाइदिइएको यी सबै धर्म हो । सब भन्दा ठूलो धर्म त तिमिले आमाबुबाको सेवा गरेर आयौ । तिमि त कर्म सिद्धिसकेको मान्छे, धर्म गरेकोले बच्यो ।

केटोले भन्यो - यस्तो काम पनि धर्म हो त ? म त फूल, धुप, चामल आदि राखेर देउताको पूजा गर्नु मात्र धर्म, होमयज्ञ गर्नु मात्र धर्म हो भन्ठानेको थिएँ ।

गुरुले भन्यो - पूजा गर्नु भनेको साँच्चै धर्म होइन । त्यो त देखावटी धर्म हो । अरुको उपकार हुने काम गर्नुलाई धर्म भनिन्छ । आजकाल आमाबुबालाई वास्ता नगर्ने छोराहरु छन् । सबै त होइनन् । तिमिले आमाबुबाको सेवा गरेर खुशीपारेर आयौ । आमाबुबाको आशीर्वाद लाग्यो तिमिलाई । यो कथामा कर्म सिद्धिसकेकाहरुलाई धर्म कर्म गरेर बचाउन सकिन्छ भन्ने कुरा स्पष्टसँग देखाएको छ ।

धर्म कर्मको साथ साथै औषधी पनि गर्नु पर्दछ । आयु र कर्म दुवै बलियो भएतापनि लापरवाहिको कारणले क्यान्सर

सेवा गर्नु नै सही धर्म (४३)

जस्तो रोग हुँदा विदेशमा गएर उपचार गराउनु पर्छ । गरीबहरु अकालले मर्न सक्दछन् । हामी कहाँको त्रिशुलीमा बस्नु भएको भिक्षु मेधंकरलाई पेटमा क्यान्सर हुँदा बैंकक लगियो । त्यहाँ औषधी गरेर एक हात जति आन्द्रा काटेर नक्कली आन्द्रा राखेर बचाई दियो । पर्खालबाट खसेर उहाँ अकस्मात निधन भयो ।

बनेपाको ध्यानकुटीमा बस्ने श्रामणेर कवीन्द्रलाई पनि क्यान्सर भएको थियो । नेपालको डाक्टरहरुले उहाँ छ महिना मात्र बाँच्छ भनेको थियो । तर उपचारार्थ बैंकक जानुभयो । वहाँ तीन चार वर्ष सम्म बाँच सफल हुनुभयो । त्यहाँ उपचार गराउँदा इन्जेक्सन एउटाको दुइहजार पर्छ भन्यो । यहीं नेपालमै बसिराखेको भए साँच्चै नै औषधी पनि गराउन सक्दैनथ्यो , डाक्टरले भने जस्तै छ महिनाभित्रै मरि सक्थ्यो होला । श्रामणेर कवीन्द्रको शील स्वभाव मात्रै राम्रो होइन , भनेको कुरा पनि मान्नु हुन्छ, अनुशासनमा प्रिय थियो । अरुहरुको भनाई छ-“ उसको धर्म बलियो भएकोले नै ऊ चार-पाँच वर्ष बढी बाँच्न सक्यो ।” त्यसैले हामीलाई धर्म पनि चाहिन्छ, पैसा पनि चाहिन्छ ।

सेवा गर्नु नै सही धर्म (४४)

गुणधर्म भएको राजा ठूलो

गौतम बुद्ध राजनीतिज्ञ नभएपनि राज्य शासन चलाउनेहरुलाई राज्य कसरी चलाउनु पर्ने भन्ने बारेमा उहाँ निर्देशन दिनुहुन्थ्यो । यो कुरा पालि बौद्ध साहित्यमा उल्लेख भएको पाइन्छ । राजदरवारसम्म बुद्ध स्वयं जानु भई राजनीति अर्थात् राज्य सञ्चालन बारेमा उपदेश दिनु हुन्थ्यो ।

कोशल राजा बुद्धभक्त भएता पनि न्यायपूर्वक अर्थात् जनहित हुने गरि राज्य सञ्चालन गर्दैनथे । आफूले चाहे जस्तै आफूलाई भलो हुने गरि मात्र राज्य गर्दथे । घुस पनि लिन्थे । लोभको इच्छामा द्वेषको वशमा परी भय र मोहको वशमा परेर राज्य सञ्चालन गर्दथे । अर्को भाषामा भन्ने हो भने पक्षपात र लोभमा परी निर्दोषीलाई दोषी, अपराधीलाई निरपराधी बनाइदिन्थे । क्रोधका कारण आफूलाई मन नपर्ने व्यक्ति इमान्दार भएपनि दोषी बनाइदिन्थे । आफूलाई काम लाग्ने मान्छे, रिसाउला भनेर डराएर को दोषी र अपराधी, को निर्दोषी भन्ने बारेमा छानबिन नगरिकन, सल्लाह नलिकन अन्यायपूर्वक मुद्दा छिनिदिने गर्दथे ।

जनतालाई सारै दुःख पीर भइरहेको कुरो बुझी बुद्ध स्वयं दरवार जानु भई कोशल राजालाई भन्नुभयो - “ दशराज

धर्म अनुसार राज्य संचालन गरे देशमा शान्ति हुन्छ, समृद्धि हुन्छ । अनि जनताले सुख सुविधा पाए राजा जनप्रिय हुन्छन् ।” उहाँले प्राचिन कालदेखि राजाहरुको धर्म दश प्रकार छन् भन्नुभयो ।

१) दान २) शील (सदाचार) ३) त्याग चेतना ४) छलकपटी नहुनु, ५) नरम हुनु ६) तपस्या (दुःख कष्ट सहनु), ७) क्रोधी नहुनु, ८) शोषक नबन्नु (हिंसक नबन्नु), ९) सहनशील हुनु, १०) विरोधको लागि विरोध नगर्नु ।

यी दश राज धर्ममा दान र परित्याग (त्यागचेतना) को एउटै अर्थ होइन । दान त कञ्जुस्याई मनले धेरै कमाउने इच्छाले पनि दिने गरेको देखिन्छ । जस्तोकि चुनावलाई चन्दा दिएर कतिपय व्यापारीहरुले महंगी बढाएर पैसा कमाउने इच्छा राख्दछन् । प्रसिद्धिको लागि पनि दान दिइन्छ । तर परि त्याग भनेको परोपकार गर्ने मनले मात्र सेवा भावले सम्पूर्ण रुपमा त्याग गरेर दिनु हो । दानको सट्टा अरु केही आशा नगरिकन त्याग गर्नुलाई परित्याग भनिन्छ ।

शील स्वभाव राम्रो हुनुपर्छ, संयमी इमान्दार, निहतमानी, सहनशीलता, न चाहिने ठाउँमा क्रोध नगर्नु यी दशवटा गुणहरु राजनीतिज्ञ नेताहरुमा नभइ नहुने भएको छ । त्यसो भएता पनि वर्तमान राजनीतिज्ञहरुलाई बुद्धद्वारा निर्देशित दशराज धर्म नपच्ने र अष्ट्यारो हुन्छ, जस्तो लाग्छ । तर

गौतम बुद्धले कोशलराजालाई भन्नुभयो -“ दशराज धर्म अनुसार राज्य संचालन नगर्ने राजाहरुको पतन हुन्छ । त्यस्ता राजाहरुको पतन भएको पनि छ । कौशल राजा गौतम बुद्धबाट दशराज धर्म सुनेर सचेत भए, सतर्क भए अनि बुद्धको निर्देशन अनुसार राज्य सञ्चालन गर्ने प्रयत्न गरे ।

एक दिन न्यायालयमा बसिरहेको बेला कौशल राजाका सामु ठूलो मुद्दा ल्याइयो । उनले बुद्धको निर्देशन अनुसार कुनै लोभ लालच तथा पक्षपात नगरिकन न्यायपूर्वक मुद्दा छिनिदिए । दोषीलाई दोषी, निरपराधीलाई निर्दोषी बनाइ दिए । घूस पनि खाएनन् । त्यस दिन राजालाई खुब आनन्द लाग्यो र अपूर्व आध्यात्मिक सुखको अनुभव भयो रे । तुरुन्तै बुद्ध कहाँ गई आफूलाई नौलो आनन्दको अनुभव भएको कुरा सुनाए ।

गौतम बुद्धले पहिले पहिले पनि धर्म र न्यायपूर्वक जनमुखी भई राज्य सञ्चालन गर्नेहरु तथा आफ्नो दोष र गल्ती महसुस गरी राज्य गरिएको देशमा शान्ति र सुरक्षाको व्यवस्था भएको कुरा सुनाउनु भयो ।

पहिले पहिले वाराणसीमा ब्रह्मदत्त भन्ने राजाले राज्य सञ्चालन गरेका थिए । उता कोशलमा मल्लिक राजाले राज्य संचालन गरेका थिए दुबै राजाले जनहित हुने गरी राज्य गरेका थिए । तैपनि मनमा कुरा उठ्यो राज्य सञ्चालन

गर्दा केही गल्ती भएको छ कि भूल भयो कि । यो कुरा थाहा पाउनको लागि महारानी देखि मन्त्री तथा अन्य मान्छेहरु सँग समेत सोझा सबैले भने -“ सबैथोक ठीक छ महाराज । केही पनि भूल छैन । तैपनि राजाको मनमा सन्तुष्टि भएन । मतलब चित्त बुझेन । दरवारियाहरुले राजालको दोष कहाँ भन्छन् त ? केही दोष छ भने सुन्न जनताको तर्फबाट पनि सुन्न प्यो नि । राजा आफ्नो देश बाहिर गएर बुझ्नु प्यो भनेर बग्गीमा बसेर आफ्नो दोष खोज्न गए । उता कौशल राजा मल्लिक पनि आफ्नो दोष खोज्नु प्यो भनेर राज्यबाट बाहिर निस्के, दुवै राजाहरुको एउटा गल्लीमा जम्का भेट भयो ।

मल्लिक राजाका सारथीले भन्यो -“ अरे ! यस रथमा कौशल राजा मल्लिक हुनुहुन्छ बाटो छोडिदेउ ।”

यता सारथीले पनि भन्यो -“यस रथमा पनि बाराणसीका राजा ब्रह्मदत्त हुनुहुन्छ ।” बाटो छाडिदेउ ।

दुवै तर्फका बग्गीहरु सालिक जस्तै नचलिकन खडा रहे । अनि ब्रह्मदत्त राजाले भने -“गुण धर्मले ठूलो भएकोलाई बाटो छोडि दिनु पर्ला । सोध न त्यो रथमा बसिरहेको राजाको गुण के छ ? स्वभाव कस्तो छ ।”

प्रश्न सुनेपछि मल्लिक राजाको सारथीले भन्यो-“ हाम्रो राजा खराब स्वाभावसित खराब व्यवहार गर्ने र

नरम स्वभावलाई नरम हुने शान्त स्वभावलाई शान्त स्वभावले जित्ने, बेइमानीलाई बेइमानी भएर जित्ने किसिमका हुन् । त्यसैले बाटो छोडिदेउ ।”

ब्रह्मदत्त राजाको सारथीले भन्यो -“ हाम्रो ब्रह्मदत्त राजा क्रोधिलाई मैत्रीले, अज्ञानीलाई ज्ञानी भएर कञ्जुसलाई दान गरेर, भुठो बोल्नेलाई सत्य कुरा गरेर जित्ने किसिमका छन् । यस्ता राजा यस रथमा छन् । त्यसैले बाटो छोडिदेउ ।”

यति कुरा सुनि सके पछि राजा मल्लिकले आफ्नो कमजोरी महसूस गरि ब्रह्मदत्त आफूभन्दा ठूलो रहेछ भन्ने ठानी रथवाट ओर्लेर भने -“ यतिका समय सम्म बाटो रोकी बाधा दिएँ । यसको लागि म क्षमा चाहान्छु । मैले आफ्नो भूल स्वीकार गरें । उनले आफ्नो सारथीलाई भने - बाटो छोडिदेउ त्यस रथमा म भन्दा ठूला राजा हुनुहुन्छ ।”

बुद्धबाट यो कथा सुनी तत्कालीन कोशल राजाले आफ्नो गल्ती महसूस गरिकन राज्य राम्रोसँग संचालन गरे । त्यसपछि उनले देशमा शान्ति कायम गरे भन्ने कुरा पालि साहित्यमा उल्लिखित छ ।

हालको थाइल्याण्डका राजा अलोकप्रिय थियो । पछि जनमुखी भएर जनताको हित हुने गरि राज्य संचालन गर्नुभएकोले अहिले अति लोकप्रिय बन्नुभयो । जनताको

गुण धर्म (४६)

पीर, मर्का बुभ्न् हालको राजा ट्याक्सीमा बसेर सहरको
गल्लि गल्लिमा घुम्न जानुहुन्थ्यो । जनताको यो पीरमर्का बुभ्नेर
मन्त्रीहरुलाई समस्या समाधानको निर्देशन दिनुहुन्थ्यो ।

Dhamma Digital

गुण धर्म (५०)

जसलाई मनपर्छ उसलाई दान दिने

बुद्धकालिन समयमा बुद्ध जस्तै अरुपनि थुप्रै धर्म प्रचारकहरु थिए । धर्म प्रचारक व्यक्ति भएपनि उनीहरुको मनमा इर्ष्या भावले ठाउँ लिइरहेकै हुन्थ्यो । त्यसबेला गौतम बुद्धको धर्म प्रचारले थुप्रै अन्य व्यक्तिहरु प्रभावित भएको देखिन्छ । त्यसैले बुद्ध प्रमुख भिक्षुसंघलाई धेरै लाभ सत्कार प्राप्त भइरहन्थ्यो । यसको कारणले अन्य धर्म प्रचारक समूहहरुमा लाभ सत्कार घट्दै जान थालेछ । जसले गर्दा ती धर्म प्रचारक समूहको मनमा इर्ष्या र जलन हुन थाल्यो बुद्ध र भिक्षु संघ देखेर । त्यसैले उनीहरुले इर्ष्याको वशमा गई गौतम बुद्ध विरुद्ध यसरी हल्ला फैलाए ।

“बुद्धले उपदेश दिंदा आफुलाई र आफ्नै भिक्षु संघलाई मात्र दान दिन उत्तम भनी स्वार्थ पूर्वक उपदेश दिने गर्नु हुन्छ ।”

यो कुरा मानिसहरुको समुदायमा जंगलमा आगो फैलिए जस्तै फैलिन थाल्यो । कसैले भन्न थाल्यो बुद्ध जस्तो व्यक्तिको चित्त त शुद्ध रहेनछ । बुद्धले पनि त्यस्तो कुरा गर्ने ?

यसरी मानिसहरुमा सम्यक दृष्टिको अभाव भएको कारणले फैलिएको नचाहिंदो हल्ला कोशल महाराजको दरवार सम्म पनि पुग्यो । अनि कोशल महाराजले विचार गर्नुभयो-

“यो त् ज्यादै बराप्पो कुरा सुत्त पन्थो । यस भग्गलाई निवारण गर्ने पछि ।”

यति सोची कोशल महाराजले सबै जनताहरु निश्चित स्थानमा निश्चित मिति र समयमा जम्मा हुनको लागि भ्यालि घिटाइ दियो । त्यस सभामा गौतम बुद्धलाई पनि निमन्त्रणा गर्नुभयो । सभा शुरु भए पछि कोशल महाराज बुद्ध समक्ष जानुभई बुद्धलाई वन्दना गरी उहाँ समक्ष यसरी प्रश्न गर्नुभयो-

“भन्ते ! हामीले कस्तो व्यक्तिलाई दान दिनुपर्छ ?”
बुद्धको उत्तर यसरी थियो-

“यत्थ चित्तं पसीदति तत्थ दातब्बं”
अर्थात् जसलाई मनपर्छ, उसलाई दान दिए हुन्छ ।

यति कुरा सुनिसकेपछि कोशल महाराजले जनताहरुलाई सम्बोधन गरी स्पष्ट पार्नुभयो ।

जनताहरु हो ! दानको विषयलाई लिई बुद्धको उपदेश विषयमा थुप्रै नचाहिंदो हल्लाहरु फैलाइएको छ । ती असत्य हल्लाहरु निराधार छन् । किनभने बुद्धले भन्नुभएको छ हामीले जसलाई दान दिन मन लाग्छ, उसलाई दान दिन पाउँछ । बुद्ध र भिक्षु संघलाई मात्र दान दिनु पर्छ भनेर बुद्धले भन्नु भएको छैन ।

कोशल राजाबाट यस्तो कुरा सुनिसकेपछि जनताहरु बिच यस्तो चर्चा चलन थाल्यो ।

“हो त नि बेकारमा हामीले नचाहिँदो हल्लाको भरमा बुद्ध जस्तो पवित्र व्यक्तिलाई शंका गर्न पुगेको । यी सबै हल्ला त बुद्धको व्यक्तित्व देखी इर्ष्या गर्ने इर्ष्यालुहरुले फैलाएका रहेछन् । बेकारमा उनीहरुले पाप कमाए ।”

यसरी कोशल राजाले सबै जनताको भ्रम निवारण गर्नुभयो ।

दान लिने मात्र भन्दैमा हुँदैन, दान लिने व्यक्तिमा योग्यता पनि हुनुपर्छ । प्रायः मानिसहरुले आफूलाई मनपर्ने व्यक्तिलाई मात्र दान दिने गर्छन् । यस कुरालाई बुझ्नको लागि बुद्धकालिन एउटा घटना प्रस्तुत गर्दैछु ।

गौतम बुद्धले समय समयमा भिक्षुहरुलाई यसरी निर्देशन गर्नु हुन्थ्यो -

“भिक्षुहरु हो । तिमीहरु एउटै ठाउँमा मात्र बस्ने नगर्नु । गाउँ गाउँमा गई बहुजन हिताय बहुजन सुखाय कार्यमा लाग्नु । मानिसहरु धेरैजसो अज्ञानी छन् । त्यसैले तिमीहरु त्यहाँ गई उनीहरु असल मानिस बन्न सक्ने धर्मको शिक्षा दिनु ।”

यति भन्नुहुँदै बुद्ध स्वयं पनि धुम्न जानुभयो ।”

जसलाई मनपर्छ उसलाई दान दिने (५३)

एकदिन राजगृहबाट धेरै संख्यामा भिक्षुहरुकासाथ उहाँ जानु भएको थियो । त्यस दिन तिहार जस्तै चाड मान्ने दिन परेको रहेछ । त्यसैले होला धेरै युवाहरु मनोरञ्जन गर्ने सिलसिलामा पिकनिक गइरहेका थिए । पिकनिकका लागि उनीहरुले थुप्रै माल्पुवा पकाई भरियालाई बोकाएर लाँदै थिए । माल्पुवा ताजा भएको कारणले मगमग बासना आइरहेको थियो । माल्पुवाको मिठो सुगन्धले गर्दा भिक्षुहरुको मुखमा च्याल रसाउन थालेछ । गौतम बुद्धले यो कुरा थाहा पाउनु भई उहाँले भिक्षुहरुलाई सोध्नुभएछ -

“हे भिक्षुहरु हो ! तिमीहरुलाई माल्पुवा खान मन लाग्यो कि क्या हो ?”

भिक्षुहरुले भने -

“भन्ते ! माल्पुवा हामीले कहाँबाट पाउन सकिन्छ र खानलाई ? कसले ल्याइदेल र हामीलाई माल्पुवा ?”

बुद्धले भन्नुभयो -

“ऊ ती युवाहरुले माल्पुवा बोकाएर लगेको देखेनौ ?”

भिक्षुहरु-

“हामीलाई एकवचन नमस्कार त नभन्ने तिनीहरुले हामीलाई माल्पुवा किन दान दिन्थे र ?”

बुद्ध-

“भिक्षुहरु हो । तिमीहरु निराश नहोउ । हामीहरुको

जसलाई मनपर्छ उसलाई दान दिने (५४)

समूहमा एक जना भिक्षुलाई ती युवावर्गहरूले मन पराएका छन् । त्यही भिक्षुको कारणले पनि तिनीहरूले माल्पुवा दान दिनेछन् । अनि त तिमीहरूले पनि माल्पुवा खान पाइहाल्छौ नि ।”

यति भन्नुभई गौतम बुद्ध सरासर युवावर्ग बसिरहेको ठाउँ नजिक जानुभई एउटा रुखमुनि बस्नु भयो । उहाँको साथ लागी भिक्षुहरूपनि त्यहाँ बस्नु भयो ।

युवावर्गले भिक्षुहरू बसिरहेको देखे । ती भिक्षुहरूको समूहमा महाकाश्यप महास्थविर पनि हुनुहुन्थ्यो । ती युवाहरूको दृष्टि उहाँमाथि परेछ । अनि ती युवाहरूको बीच यसरी कुरा चलेछ -

“ए ! ऊ त्यो भिक्षुहरूको समूहमा हामीलाई मनपर्ने महाकाश्यप भन्ते पनि हुनुहुँदो रहेछ नि । जाऔं उहाँलाई वन्दना गरी हामीले ल्याएको एकपोका माल्पुवा पनि दान दिऔं । ” यति भनी उनीहरू उठेर गई महाकाश्यप भन्तेलाई माल्पुवा दान दिए ।

उनीहरूले आफूलाई माल्पुवा दान दिन आएको देखी महाकाश्यप भन्तेले उनीहरूलाई भन्नुभयो -

“यी माल्पुवा तिमीहरूले मलाई होइन ऊ त्यहाँ भिक्षुहरूको बिचमा बसिरहनु भएको हाम्रो गुरु बुद्धलाई वन्दना गरी दान दिन जानु ।”

युवा वर्गले भने -
“उहाँ भगवान बुद्ध हुनुहुन्छ ? हामीलाई त थाहा नै छैन । उहाँ तपाईंको पनि गुरु हुनुहुन्छ ? हामीले त उहाँलाई चिन्दैनौं तपाईंलाई मात्र चिन्छौं । त्यसैले हामीले त तपाईंलाई नै दान दिन्छौं लिनुस् न ।”

महाकाश्यप भन्तिले भन्नुभयो -
“जाऔं हामीले उहाँलाई नै यो माल्पुवाको पोको दान दिऔं ।”

यति भनी बुद्धलाई माल्पुवाको पोको दान दिइयो । बुद्धले माल्पुवा लिनुभई सबै भिक्षुहरुलाई माल्पुवा बाँडिदिनु भयो ।

अनि भिक्षुहरुले माल्पुवा खाँदै कुरा गर्न थाले -
“कस्ता बैतालका युवाहरु रहेछन् । मान्छेकी मुख हेर्दै दान दिने गर्दा रहेछन् । भगवान बुद्धलाई पहिला दान दिनु पर्ने नि होइन र ? उनीहरुले त महाकाश्यप भन्तेलाई नै पहिला दान दिन जाँदो रहेछ कस्ता रहेछन् हगि ।”

यसरी कुरा गरिरहेको सुनेपछि बुद्धले भन्नुभयो -
“ भिक्षुहरु हो ! मानिसहरुले आफ्नो मनपर्ने व्यक्तिलाई दान दिन्छन् । जुन व्यक्तिमा आफ्नो श्रद्धा जाग्छ, उसलाई दान दिने गर्छन् । त्यसैले दान लिनुलाई योग्यता पनि चाहिन्छ । जनप्रिय हुन सक्नुपर्छ जनप्रिय बन्नलाई सदाचारी हुनुपर्छ ।

जसलाई मनपर्छ उसलाई दान दिने (५४)

मन फुक्का हुनुपर्छ, सम्यक दृष्टि हुनुपर्छ, कर्तव्यपरायण हुनु अनिवार्य छ । यी सबै गुणहरु महाकाश्यपमा मौजुद रहेको छ । त्यसैले मानिसहरुले महाकाश्यप महास्थविरलाई मान्ने गर्छन् । यदि तिमीहरुलाई पनि मानिसहरुले यसरी नै श्रद्धा राखेको मनपर्छ भने तिमीहरुमा पनि यी गुणहरु समावेश हुने गरी व्यवहार गर्नु । यी योग्यताहरु बनाउने कोशिस गर्नु । अरुलाई मान सम्मान गरेको कार्य देखेर इर्ष्या जगाउने बानी नगर्नु । सर्कीण विचारधाराहरुलाई त्याग्ने बानी गर्नु ।”

यसरी बुद्धले ती भिक्षुहरुलाई उनीहरुको नराम्रा विचारधाराहरु बारे होश जगाउनु भइ ओवाद दिनु भयो ।

जसलाई मनपर्छ उसलाई दान दिने (५०)

जीवनमा धन सम्पत्ति र दानको महत्त्व

कुम्हालेको चक्रमा रहेको माटोलाई चाहेको आकार प्रकारमा ढाल्न सकिन्छ । तर जब माटो साब्रो भइसक्छ, तब त्यसले चाहेको काम दिन सक्दैन । उक्त माटोलाई पुनः पर्याप्त पानी राखी मुछेर कमलो पारेपछि मात्र काममा लगाउन सकिन्छ ।

समाजमा प्रतिष्ठित जीवन यापन गर्न धनसम्पत्ति पनि नभइ नहुने कुरा हो । तसर्थ स्वयं बुद्ध र बुद्ध धर्मले पनि धन उपार्जन गर्नमा जोड दिएको छ । बुद्धको शिक्षा अनुरुप हामीले पनि जति धन उपार्जन गर्छौं त्यसलाई दुई भागमा विभाजन गर्नु पर्छ । प्रथमतः व्यक्तिगत उपयोगको लागि अर्थात् हाम्रो आधारभूत आवश्यकता जस्तै खाद्यवस्तु, लत्ताकपडा, घरबार, शुद्धपानी, औषधी इत्यादिको लागि छुट्याउनु पर्छ । दोस्रो भाग परोपकार गर्ने, त्याग गर्ने, गरीब दुखी र सुशील व्यक्तिहरुलाई तथा देश सेवकलाई दान दिन छुट्याउनु पर्छ ।

धनलाई सदुपयोग गर्नु पर्छ भन्ने बुद्धको शिक्षा हो । हामीले खानाको लागि बाच्ने होइन परन्तु बाच्नको लागि खाने गर्नु पर्छ । मेहनती र परिश्रमी भएर धन कमाए अनुरुप सामाजिक सेवा र परोपकार कार्यपनि धर्म र कर्तव्य

जिवनमा धन (५८)

हो । परस्पर मेलमिलाप गरि आपसी सहयोग बाँडिचुँडि जीवन यापन गर्न सकेमा हाम्रो जीवन सुख पूर्वक बित्छ । आनन्दमयी हुनेछ । आजको समाजमा अरुलाई केही दिन वा गर्न सकेमा मात्र सामाजिक प्रतिष्ठा मिल्दछ, ईष्ट मित्र शिष्यवर्ग आदि आफूले भनेजस्तो स्वीकार्न तैयार हुनुहुन्छन् । तसर्थ जीवनमा धनलाई नभइ नहुने एक अंग मान्न सकिन्छ । तर भिक्षु जीवनमा धेरै सम्पत्ति थुपार्नु राम्रो एवं लाभदायक कुरा होईन ।

धन सम्पत्ति भएमा दुई प्रकारको क्लेश वा कुप्रवृत्ति देखापर्ने बढि सम्भावना हुन्छ । एउटा लोभ लालच र अर्को कन्जुसीपना । धन प्रति लोभ जागेपछि मानिस धन थुपार्नेतिर ढल्कन्छ । कसैलाई एक पैसा नदिने हुनपुग्छ । अनि धुर्त र स्वार्थी प्रवृत्तिको हुन्छ । आर्थिक कारोबार सुदृढ गरि फाइदा लुट्ने विचार उत्पन्न हुन्छ । लज्जा र भयलाई वैवास्ता गर्ने भइन्छ । के गर्नु हुन्छ, के गर्नु हुँदैन भन्ने मतलब रहँदैन । आफूमा जति अरुमा धन नहोस् भन्ने संकुचित धारणा पलाउँछ । कसैले कसैलाई सहयोगको रूपमा पठाएको पैसा अरुको हातमा पनि नदिई आफ्नै हातमा पार्ने लोभ उब्जिन्छ । यस्तो सवैप्रकारका अवगुणहरु उत्पन्न हुनको मूल कारण नै धन प्रति आर्कषित हुनु वा लोभ चित्त हुनु नै हो ।

जिवनमा धन (५६)

कञ्जुसीपना हटाउन हामीले सानैदेखि अभ्यास गर्नु पर्छ । बानी सुधार गर्नु धेरै कठिन कुरा हो । तर नानीदेखि नै बानीलाई सुधादैं लैजानु पर्छ । कुमालेको चक्रमा रहेको माटोलाई चाहेको आकारमा ढाल्न सकिन्छ । तर जब माटो सान्धो भई सक्छ तब त्यसले चाहेको काम दिन सक्दैन । उक्त माटोलाई पुनः पर्याप्त पानी राखी मुखेर कमलो पारेपछि मात्र काममा लगाउन सकिन्छ । त्यसैगरि हामीमा पनि लोभ र कञ्जुसीपना रहेमा हाम्रो जीवन सुखमय हुन सक्दैन ।

दान दुई प्रकारका छन् ।

क) पूजादान

ख) अनुकम्पादान

क) शीलाचरण आदि गुण धर्मले सम्पूर्ण भिक्षुसंघ वा अन्य व्यक्तिहरूलाई श्रद्धा र आस्ता पूर्वक गौरव पूर्वक केही चीज-वस्तु परित्याग गर्नु नै पूजादान हो ।

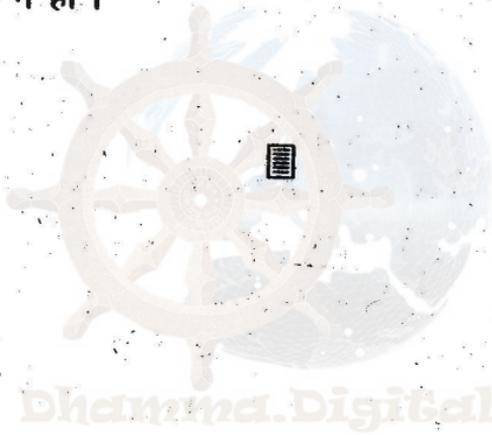
ख) कुनै पनि किसिमको गुण-धर्म नभएको तर मसीब दुःखी दरिद्र असरण बुढाबुढी र मरान्तेहरूलाई उपकार होस् भन्ने हेतुले केही चीज-वस्तु परित्याग गर्नु अनुकम्पादान हो ।

उपयुक्त दान मध्येमा धार्मिक दृष्टि अनुरूप पहिली पूजादानलाई प्राथमिकता दिएको छ । भिक्षुसंघले समाज सुधारक, उपदेश र शिक्षा प्रदान गरि स्वयं शिलाचरण शुद्ध

पवित्र बनाई उपकार र सहयोग गरेको छ भन्ने गुण स्मरण गर्दै केही दिनु नै पूजादान हुन्छ । भिक्षुसंघलाई दान गर्नु भन्नुको तात्पर्य नै बुद्ध शासनलाई सहयोग र आधार दिनु हो । दानको आधारमा जीविका उपार्जन गर्नेहरुले आफ्नो कर्तव्य पालन गर्न सकेनन् भने प्राप्त दान अपच हुन्छ भनि स्वयं बुद्धले भिक्षुहरुलाई सचेत गर्नुभएको थियो । यदि दान लिने व्यक्ति चरित्र विहिन भएपनि श्रद्धाले दान दिएमा पुण्य हुन्छ भनेर बौद्धग्रन्थमा उल्लेख गरिएको पाईन्छ ।

सामाजिक कर्तव्य पालना गर्नु नै अनुकम्पादान हो । हाम्रो समाजमा विभिन्न कारणले गर्दा गरिबीको अवस्था सुधिन सकेको छैन । गरीबहरुलाई आवश्यक सहयोग र आधार दिनु सामाजिक कर्तव्य हो यही नै धर्म हो । जस्तै काभ्रे टाइम्सको पहलमा विभिन्न दाताहरुबाट संकलित एक लाख छपन्न हजार तीन सय सात रुपैयाबाट पनौतीकी रेणुको उपचार सम्भव भएको थियो । हाम्रो समाजमा यत्र तत्र गरीबहरु छरिएर रहेका छन् । जुन सुकै माध्यमबाट पनि उनीहरुलाई उद्धार गर्ने कार्य गर्नु नै अनुकम्पादान हुन जान्छ । त्यसैले आफूमात्र खाने र आफू मात्र लगाउने मनसाय राख्नु राम्रो होइन र अशरण र अनाथ शरणार्थीहरुको जीविका यापनार्थ खाने पिउने, लताकपडा र घरबारको व्यवस्था गर्नु अनि रोगीहरुलाई आफ्नो लक्ष्य अनुसार औषधी गरि सेवा प्रदान गर्नु पनि अनुकम्पा दान नै हो । यथाशक्ति उपकार गर्नु पनि सामाजिक कर्तव्य नै हो ।

उपकार भनेको धन, मन, ज्ञान, श्रम आदि अनेकानेक किसिमबाट गर्न सकिन्छ । अस्पतालमा फलफूल औषधी वितरण गरेर, पानी पिलाएर, घरबाहिर बाटो छेउमा बत्ति राखेर, सु-सभ्य भएर, सफाइमा ध्यान दिएर, उपकार गर्न सक्छौं । बालआश्रमलाई यथा शक्ति सहयोग दिएर उपकार गर्न सक्छौं । हामीले केही नजान्ने, नबुझ्नेहरूलाई सिकाउने, पढाउने र प्रेरणा, उपदेश दिने गर्नु पर्दछ । शिक्षा प्रदान गर्नु पर्छ । यो पनि दान नै हो ।

नौलो जन्मोत्सव

आफ्ना साथीभाइ र नाताकुटुम्बहरुलाई खाना खान निमन्त्रणा गरी मीठा मीठा खानाहरु खुवाउने र उनीहरुबाट आशीर्वाद लिई जन्मोत्सव मनाउने चलन त पहिलादेखि नै चलदै आइरहेको छ । जन्मदिनको उपलक्ष्यमा आ-आफ्नो भाषामा दीर्घायु होस्, शुभकामना, Happy Birth Day आदि भन्दै पाहुनाहरुले उपहार प्रदान गर्ने चलनचल्ती छ हाम्रो समाजमा । फेरि आजभोली त जन्मदिनमा समाज सेवाको लागि जग्गा दान गर्ने र असहाय बूढाबूढीहरुलाई लुगाफाटो र खाद्य पदार्थ दान गरी सेवा गर्ने चलन पनि चलदै आइरहेको छ ।

आजभोली हाम्रो समाजमा पनि नौलो ढंगले जन्मोत्सव मनाउनुपर्ने देखिन्छ । उदाहरणको लागि बर्माको एक व्यक्तिले आफ्नो जन्मदिन समाजसेवा कार्य गरी नौलो तरिकाले मनाएको घटना प्रस्तुत गर्न उचित ठान्दछु ।

म्यानमार (बर्मा) का एक युवकले जन्मदिन मनाउनको लागि उसको जन्मकुण्डली ज्योतिषकहाँ लगी देखाएछ । जन्मकुण्डली हेरी ज्योतिषले उसको उमेर २० वर्षपुग्ने र जन्मदिन भोलिपल्ट नै रहेको कुरा पत्ता लगाई बताइदिएछ । ज्योतिषबाट यो कुरो सुनिसकेपछि त्यस युवकले यसरी

सोच्यो - "मैले बीस वर्षसम्म केही पनि उल्लेखनीय काम गर्न सकिन । यही जन्मदिनदेखि मैले राम्रा र रचनात्मक समाजसेवा कार्य गर्दै लानुपऱ्यो ।"

यति सोची उसले जन्मदिनको उपलक्ष्यमा विहारमा गई बुद्धमूर्ति समक्ष दुबै हात जोडी प्रार्थना गर्न थाल्यो, "हे बुद्ध आज मेरो जन्मदिन शुभ उपलक्ष्यमा पारी आजदेखि नै मैले अरुहरुको जीवनमा सुख पुऱ्याउने कार्य गर्न सकुं । समाजसेवा सम्बन्धि कार्य सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्दै जान सकुं ।"

यति कामना गरी ऊ त्यहाँबाट उठी बाहिर निस्क्यो । विहारको आँगनलाई सफा सुगंघर पादै कुचो लगाउन थाल्यो उसले । विहारबाट बाहिर आउँदा उसले एक बूढी आमैले आफ्नो भारी उठाउन नसकी एक सहयोगी ध्यक्तिको आशा लिई परि्ररहेकी देख्यो । सहयोग गर्न भावता बोकेका त्यस युवकले बूढीलाई सोध्न पुग्यो - "काकीलाई केही चाहिएको छ ?"

बूढीले भनिन् - "बाबु मैले यो भारी उठाई मेरो टाउकोमा पुऱ्याउन सकिन । त्यसैले कसैले मलाई सहयोग गर्न आउँछ कि भन्ने आशा सिई हेरिरहेकी ।"

यति सुन्ने बित्तिकै त्यस युवकले बूढी आमैको टाउकोमा भारी उठाई राखिदियो ।

बूढी आमैले त्यस युवकको सहयोगी भावना र सहयोग कार्य देखी खुशी हुँदै उसलाई जय होस् भनी आशिर्वाद दिइन् ।

यसरी आशिर्वाद लिनको लागि त सहयोगी भावना लिई राम्रा कार्यहरु गर्नुपर्दो रहेछ । त्यसैले जन्मदिनको उपलक्ष्यमा धेरैजसो मानिसहरुले आफ्ना साथीभाइ र आफन्तहरुलाई खाना खुवाउँदै राम्रा राम्रा आशिर्वादहरु लिने चलन धेरै राम्रो र अर्थपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

त्यहाँबाट त्यस युवक अगाडि बढ्यो । बाटोमा एक अर्धवैसे मानिस रक्सीले मात्तिदै आएर उसलाई नै लात्तिले हान्दै उल्टो त्यही युवकलाई रिसाउँदै भन्नथाल्यो -“ए, तैले मलाई किन घचाडेको हँ ?”

त्यस युवकले थाहा पायो, त्यो जँड्याहा व्यक्ति स्मृतिहिन भएकोले ऊ बाटोमा राम्ररी हिड्न पनि सकेको छैन । उसलाई आफ्नो बाटो पनि थाहा छैन । तर त्यस युवकलाई त्यो जँड्याहाको घरसमेत थाहा रहेछ । त्यसैले त्यस भलादमी युवकले त्यो जँड्याहालाई मोटरमा राखी उसको घरसम्म पुऱ्याइदियो । घरमा पुग्नेवित्तिकै जँड्याहाको छोरोले आफ्नो बुबाको हालत र दुर्दशा देखी साऱ्हे लजायो र दुःखी बन्नपुग्यो । अनि उसले आफ्नो जँड्याहा बुबाको अगाडि हात जोड्दै भन्नथाल्यो -“ यसरी रक्सीले मात्तिदै तपाईंले हाम्रो

किन बेइज्जत पानुं भएको ?” यति भन्दै आफ्नो घरसम्म आफ्नो बुबालाई पुऱ्याउन आएका भलादमी युवकलाई पनि धन्यवाद दिई बिदा दिई पठायो ।

त्यहाँबाट त्यस युवक सरासर आफ्नो बाटो लाग्यो । जाँदा जाँदा उसले बाटामा दुइवटा कुरुरहरु भ्रगडा गदै बलियो कुरुरले निर्बल कुरुरलाई घाँटीमा टोकदै लछारपछार गरिराखेको देख्यो । यी दृश्य देख्ने बित्तिकै उसले टोकिराख्ने कुरुरलाई लठ्ठीले कुटेर दुइवटा कुरुरलाई छुझाइदियो । यसरी एउटा निर्बल कुरुरको ज्यान बचाइदियो ।

त्यहाँबाट पनि सरासर अगाडि बढ्दै ऊ आफ्नै घरमा आराम लिन पुग्यो । त्यही बखतमा उसको ढोकामा कसैले ठक्ढकाएको आवाज सुनियो । ढोका उघारेर हेर्दा त एउटी तरुणी केटी उभिराखेकी देख्यो । कारण बुभेरे हेर्दा थाहा पाइयो, ती केटीलाई ४२ नम्बरको घर पत्ता लगाउनु परेको रहेछ । घर पत्ता लगाउन नसकी मद्दत माग्न आएकी रहिछ ।

अनि त्यस युवकले ४२ नम्बरको घर खोजेर पत्ता लगाइदियो । तर त्यो घरमा त देहव्यापारको लागि आएका केटीहरु बेच्ने धन्दा गर्ने आइमाई बस्दै आएकी रहिछ । यो कुरा ती दुबैलाई थाहा भएन । त्यसैले त्यस युवकले चिटिठ लिएर आएकी केटीलाई त्यो महिला समक्ष बुझाइदियो । केटी बेच्ने त्यस महिलाले भन्यो - “ मेरो श्रीमान् बाहिर जानुभएको छ, त्यसैले एकछिन पर्खनुस् है । ”

नीलो जन्मोत्सव (६६)

बाहिर कुरिरहेका केटाले केटी चिच्याएको सुनी शंका लागी पुलिस बोलाएर ल्याई केटी बेचेर खाने आइमाईलाई पक्केर थानामा लग्यो ।

कुरा बुझेर हेदा थाहा पाइयो, त्यस केटीले २४ नम्बर को घर खोज्नु पर्नेमा गल्तीवश ४२ नम्बरको घर खोज्न पुगेको रहेछ । केटीले आफ्नो गल्ती महशूस गरी फेरि २४ नम्बर को घर खोजी भेट्टाउन सफल भयो २४ नम्बरको घरमा पुगेपछि त्यस केटीले आफ्नो मामासंग भेट्न पायो ।

मामाचाहिले आफ्नी भान्जीलाई एक युवकले पुन्याउन आएको देखेपछि शंका गर्दै भान्जीलाई सोधपूछ गर्न थाल्यो - " त्यो केटा को हो ? तिमी गुण्डा पछि लगाउँदै घुम्ने गर्छौं कि कसो ? "

केटीले आफ्नो मामाको शंका निवारण गर्नको लागि आफूलाई आइपरेको आपद् र घटनाबारे विस्तृत विवरण बताउँदै भन्न थालिन् - " मामा, यी युवक गुण्डा होइन । यिनले गरेर नै मैले विपत्तिबाट बच्न सफल भएँ । यिनी दयावान्, देवता र धार्मिक स्वभावका व्यक्ति हुन् । " यति भनी त्यस युवकलाई धन्यवाद दिदै नमस्कार गरी विदा दिई पठाए ।

त्यस युवकले त्यहाँबाट विदा मागी आफ्नो घर फर्के । घर पुगी फुर्सदको समयमा उसले आफ्नो जन्मदिनको उपलक्ष्यमा के कति परोपकार र समाजसेवा गर्न पाएँ भनी

सम्भ्रदै गए । सबै कामहरु सम्भ्रैपछि त्यो केटोको मन खूब हर्ष विभोर भई मनमा एक प्रकारको अनौठो आनन्द अनुभव हुनथाल्यो । जन्मदिनको उपलक्ष्यमा अन्य देवदेवीको मन्दिर गई पूजाआजा गर्नुभन्दा अरुको भलो र उपकार हुने कार्य गरी नौलो तरिकाले जन्मदिन मनाएको यस कार्य सराहनीय देखिन्छ । यस कार्यको हामी सबैले आदर्श लिन योग्य छ ।

नौलो जन्मोत्सव (६८)

लाज र भय

गौतम बुद्धले (२५००) पच्चीस सय वर्ष पहिले उपयोगी एवं ज्ञानवर्द्धक दुईवटा कुराहरु बताउनु भएको थियो । ती यसरी छन् -

द्वे मे भिक्षुवे धम्मा लोकं पालेन्ति
कतमे द्वे ? हिरिं च ओत्तप्पं च
-(अंगुत्तर निकाय)

अर्थ - हे भिक्षुहरु ! यो संसार दुइवटा तत्वहरुको कारणले रक्षा भइरहेको छ । ती तत्वहरु हुन्,

- लाज - भय

यी दुई तत्वहरु बाकी रहेसम्म संसारको संरक्षण भइरहन्छ । जब मानिसहरुमा खराब काम गर्दा लाज, शर्म र भय हट्ने छ, तब संसारका मानिसहरुको चरित्र दानव अर्थात् राक्षस बन्न पुग्दछ । तर लाज र भय बाकी रहेका मानिसहरुले खराब कार्य गर्न खोजेपनि अरुले के भन्ला भन्ने लाज र भय उत्पन्न हुने कारणले तिनीहरुले त्यस प्रकारका कार्यहरु नगरी पछि हट्छन् । त्यसैले लाज र भयको कारणले विश्वले शान्तिको वातावरण बाकी भइरहेको हुन्छ । जुन मानिसले नराम्रो, खराब कार्य गर्न मन लागे पनि समाजको डर र लाजको महशूस गरी त्यस प्रकारको दुष्कर्म गर्नबाट

लाज र भय (६६)

पछि हट्ने गर्छ, त्यस मानिसको मूल्य र आस्था बढ्नेछ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने समाजमा यस्ता मानिसहरुको बढ्दो संख्या रहुञ्जेल शान्तिले स्थान लिन सक्नेछ । तर आजभोलि हाम्रो समाजमा जति पनि भ्रष्टाचार र बलात्कार जस्ता दुष्कर्महरु भइरहेका छन्, ती सबै लाज र डरको अभाव हुँदै गइरहेको चिन्ह हो । तृष्णा र महत्त्वकांक्षी भावनालाई नियन्त्रण गर्न नसक्नाले पनि मानिसहरुले अपराध कार्यहरु गर्छन् ।

त्यतिमात्र होइन मानिसहरु अति सुविधामुखी भई जति भएपनि सन्तुष्ट हुन नसक्ने एवं विलासि र मोजमज्जा गर्न पल्केको बानी भएपछि पनि अपराध कार्य गर्न तम्सिने गर्छन् । नेवारी भाषामा मिचाहाः प्रवृत्तिका मानिसहरुले प्रयोग गर्ने शब्द यसरी रहेको हुन्छ - " धाःसा धालका, धाईपिन्त धाय्ब्यु छाय् ग्याय्गु ? " यसरी भन्ने व्यक्तिलाई नेवारी भाषामा "मिचाहाः व ह्यामीपहः दुम्ह मनू " भन्ने गरिन्छ । मानिसहरुमा रहेका यी मिचाहाः प्रवृत्ति समाजको लागि एक भयानक रोग हो ।

मानिसहरुले चार अवस्थाहरुमा पाप कर्म गर्ने गर्छन् भनी शास्त्रमा लेखिएको छ -

यौवनं धन सम्पत्ति प्रभुत्व मविवेकिना
एकैक मप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ।

अर्थात् -

१) युवा अवस्था २) धन सम्पत्ति ३) प्रभुत्व (अहंभाव) र ४) विवेकहीन भएर (विचार नपुऱ्याएर) काम गर्ने आदि यी चार अवगुणहरु मध्ये एउटा मात्र अवगुणले पनि अनर्थ गर्छ भने चारवटा नै अवगुणले युक्त भएपछि त जे पनि अनर्थयुक्त नराम्रा कार्यहरु हुन सकिन्छ ।

त्यसैले यी माथि उल्लेखित चार प्रकारका अवगुणहरुबाट हामी सधैं टाढा रहने गर्नु पर्दछ ।

पाप कर्मबाट टाढा रहने उपायहरु पनि चारवटा नै छन् -

१) जात	२) बैस
३) पुरुषार्थ	४) विद्वता

१) जात : कुनै पनि खराब कार्य गर्न अगाडि यस्ता कार्य त नीच जातिले मात्र गर्छन्, हिंसा गरेर मासु बेच्ने, ठगी गर्ने आदि कार्यहरु त म जस्तो उच्च जातीको मान्छेले गर्न नसुहाउँने, यस्ता नराम्रा कार्य गर्दा लोकले के भन्ला ? भन्दै लाज र भयको महशूस गर्दै निन्दनीय कार्यहरु गर्न पछि हट्ने गर्छ ।

२) बैस : नराम्रा खराब कार्यहरु त बुद्धि नपुगेका केटाकेटीहरुले गर्ने काम हो यो म जस्तो उमेर पुगेको पाको

व्यक्तिले नचाहिंदो भैभगडा र स्वार्थी कार्य गर्न सुहाउँदैन , समाजले के भन्ला ? भन्दै पछि हट्ने गरिन्छ ।

३) पुरुषार्थ : कमजोर एवं गरीबहरुले मात्र यस्ता नीच कार्यहरु गर्छन् । म जस्तो भलादमी र पुरुषार्थ भएको व्यक्तिले लाछी बनी यस्तो पापकार्य गर्न हुन्न लोकले के भन्ला भन्दै उक्त पापकर्म गर्नबाट अलग्ग रहने गर्छ ।

४) विद्वता : केही नजानेका अध्ययन नपुगेका अज्ञानीजनले मात्र यस्ता कुकर्म गर्छन् । पण्डित एवं विद्वानजनले त यस्ता नीच कर्म गर्न सुहाउँदैन । लोकले के भन्ला ? समाजमा मेरो बेइज्जती होला, नाक काटिने छ मेरो..... आदि बिचार गरी कुकर्म गर्नुबाट टाढा रहने गर्छन् ।

यसरी चार प्रकारका कारणहरुको तर्फबाट खराब कार्य गर्न डराउने र लजाउनेलाई लाज र भय भनिन्छ ।

यसबारे एउटा गाथामा यसरी व्यक्त गरिएको छ -
गरहिस्सन्ति तं विञ्जु असुचिं नागरिको यथा
वज्जितो सील वन्तेही कथं भिक्खु करिस्ससि ।

अर्थ- (खराब कार्य गरेपछि) विद्वानवर्गले तिमीलाई निन्दा गर्नेछन् । जसरी मानिसहरुले गन्हाउने फोहरलाई घृणा गर्छन् त्यसरी नै (खराब कार्य गर्ने व्यक्तिलाई) शीलवान भिक्षुहरुले घृणा गरी अलग्ग राख्नेछन् । अनि के गर्ने ?

अब लजालु स्वभाव भएका एकजना भिक्षु भिक्षुत्वबाट नै पतन न भएको एउटा घटना प्रस्तुत गर्न लागेको छु ।

एउटा राजाको एकजना भिक्षुसंग संगत भएछ । उक्त राजा भिक्षुसंग बुद्ध उपदेश सुनेर ज्यादै प्रभावित भएछ । त्यसैले उनको भिक्षुप्रति श्रद्धा उत्पन्न भयो । फलस्वरूप राजाले आफ्नै बगैँचाको क्षेत्रभित्र विहार बनाई भिक्षुलाई बस्ने व्यवस्था मिलाइदियो । अनि दिनकादिन त्यस भिक्षुलाई राजाले आफूले खाने खाना (राजकिय भोजन) नै खाना दिई पालिराखे । त्यस खानामा माछा मासु पनि भएको कारणले भिक्षुको स्वाद बिग्रिएछ अर्थात् मिठो-मिठो खानामा चित्त टाँसियो । त्यसैले माछा मासु नभएको दिन अर्थात् एकादशी जस्तो दिनमा (जुन दिन माछा मासुको अभाव हुन्थ्यो) खाना खान नसकी त्यस भिक्षुले नजिकैको एउटा पोखरीमा माछा मारी खाने गर्न थालेछ । एकदिन यसरी नै पोखरीमा माछा मार्दा धेरै बेरसम्म पनि बल्छीमा माछा अड्किएनछ । त्यहीबेला राजकिय भोजन लिएर आउने व्यक्तिहरु भिक्षुको कुटीमा जाँदा भिक्षुलाई नदेखेपछि यतायता चहादैँ भिक्षुलाई खोज्न हिँडेछ । अनि उनीहरुले पोखरीमा माछा मार्दैँ गरेको भिक्षुलाई देखेछ । यो दृश्य देख्ने वित्तिकै ती व्यक्तिहरु रिसाएर यस्ता भिक्षुलाई पनि भोजन दान दिने ? यो त भिक्षु नै हैन रहेछ भन्दै भोजन फिर्ता लगेछ दरवारमा ।

राजाले थाहापाई सोधेछ - “किन भोजन फिर्ता ल्यायौ ? किन विहारमा भन्ते हुनुहुन्न ?”

राजाको प्रश्नको उत्तर यसरी आएछ - “त्यो त सक्कलि भिक्षु नै होइन रहेछ । माछा मादैं खाने भिक्षु रहेछ त्यो त ।”

फेरि राजाले प्रश्न गरेछ - “माछा मादैं गरेको दृश्य तिमीहरुले नै देखेका हौ ? भिक्षुले तिमीहरुलाई देख्यो कि देखेन त्यसबेला ?”

उनीहरुले भने - “हामीलाई देख्ने वित्तिकै त त्यो भिक्षु लाजले शीर निहुराउँदै बल्छि फालेर विहार भित्र गईहाल्यो नि । हाम्रो अनुहार सीधा हेर्ने नसकी लाजले मुख नै रातो पारेको थियो ।

यो कुरा सुनी राजाले भन्यो - “ ए ! त्यसो भए अहिले सम्म पनि त्यस व्यक्तिमा भिक्षुत्व बाकी नै रहेको छ । लज्जापन अर्थात् नराम्रो काम गरेको कारणले पछुटाई लजाउने बानी रहे सम्म भिक्षुत्वबाट पतन हुँदैन । लाज नै पचाइसकेको व्यक्तिले मात्र भिक्षुत्व गुमाउँछ । त्यसैले तिमीहरु फेरि गएर त्यस भिक्षुलाई भोजन दान दिएर आउनु जाऊ ”

राजाको आज्ञा पालन गरियो । मीठो खाना खान नै हुँदैन भनेर बुद्धले भन्नु भएको चाहिँ छैन । तर त्यस खानाको

स्वादमा पल्किदै त्यसमा आशक्त हुन हुन्न र त्यस खानालाई नभई नहुने बनाउन हुन्न मात्र भन्नुभएको छ हामीलाई ।

अब लाजको महत्त्व बुझ्नको लागि अर्को कुरा थप्न चाहन्छु । लाजले मानिसको मूल्य बढाइदिंदो रहेछ । किनभने यही कथामा लाज मानेको कारणले माछा मार्ने भिक्षुलाई पनि धपाएर नपठाइकन फिर्ता लागि सकेको भोजन पनि फेरि ल्याएर दान दिइयो । त्यसैले यस कथामा लाजको महत्त्वलाई बुझ्न सक्ने बुद्धिमान् राजाको विवेकलाई प्रशंसा गर्न योग्य छ ।

उत्तम लाभ र परम सुख

गौतम बुद्धको उपदेशको प्रमुख उद्देश्य अर्थात् मुख्य सार नै दुःखबाट मुक्ती पाउनु हो । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने निर्वाण सुख प्राप्त गर्नु हो । बुद्धले ४५ वर्ष सम्म प्रचार गर्नु भएको धर्मको संगालो त्रिपिटक मध्ये एक सूत्रपिटकमा उहाँले साधारण मानिसहरुको दैनिक जीवन सुखमय बनाउने विषयमा शिक्षा दिनुभएको देखिन्छ । यसको मतलब बुईगलमा पुग्नको लागि पहिला छिंडीको भन्याङ्ग चढनु पर्दछ । अनि त्यसपछि चोतामा पुगिन्छ । चोताको भन्याङ्ग चढेपछि मात्र बल्ल बुईगलमा पुगिन्छ ।

यसरी नै बुद्ध शिक्षा अनुसार दुःखबाट मुक्ति प्राप्त गरी निर्वाण सुख प्राप्त गर्नका लागि चढनुपर्ने कतिपय सिंधि वा भन्याङ्गहरु यसरी रहेका छन् -

- १) स्वास्थ्य लाभ
- २) सन्तुष्ट रहनु
- ३) विश्वास पात्र बन्न सक्नु
- ४) परम सुख निर्वाण प्राप्त गर्नु ।

बुद्ध शिक्षानुसार “ आरोग्य परमालाभा ” अर्थात् स्वास्थ्य लाभ हुनु नै परम लाभ हो । रोगी भएर जीवन बिताउन पर्दा नारकीय जीवन बिताउने जस्तै अनुभव हुनेछ । किनभने

रोगी व्यक्तिको लागि थुप्रै धनसम्पत्ति भएपनि ठूलो घरबार भएपनि मनले साँचो सुख र आनन्द पाउन सक्दैन । आफुलाई मनपर्ने खाना खान पाउँदैन । मनपर्ने ठाउँमा जान र घुम्न पाउँदैन ।

स्वास्थ्य लाभको लागि र शान्ति स्थापनाको लागि पाँचवटा तत्वहरुको आवश्यकता पर्दछ । ती यसरी छन् -

- १) पोषिलो आहारको राम्रो व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- २) जीवन बिताउनको लागि अर्थात् रहन सहनको लागि राम्रो व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
- ३) आफूसंग रहने व्यक्ति भगडालु एवं संकुचित मन भएको हुनु हुन्दैन ।
- ४) मौसम अनुसारको अनुकूल लुगाफाटोको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- ५) आफूमा पनि संकुचित विचार अर्थात् संकीर्ण विचार हुनु हुँदैन अर्थात् बिचारधारा मिलनसार र सरल हुनुपर्दछ ।

उपरोक्त पाँच प्रकारका आवश्यक तत्वहरु पूर्ति हुन सकेको खण्डमा हामीले निरोगी भई शान्तमय जीवन बिताउन सक्नेछौं ।

संसारका सबै मानिसहरु आहारमा निर्भर छन् । भोको मानिसलाई धर्मको चेतना र नैतिकता नहुनु स्वाभाविक

नै हो । भोकाएको मानिसले के मात्र पाप नगर्ला र ? यस सम्बन्धमा एक जना मानिसले सोधेको प्रश्नको लागि बुद्धले यसरी उत्तर दिनुभएको थियो ।”

संसारको ठूलो समस्या नै आहारको पूर्ति नहुनु हो । सबै प्राणी आहारमा निर्भर रहेका हुन्छन् । “ सब्बे सत्ता आहारटिठतिका” ।

दोस्रो बुँदा हो, स्थान । बस्ने घरको व्यवस्था पनि राम्रो हुनुपर्छ । एउटै कोठा लाई बिरामी, भान्छाकोठा र सुत्ने कोठाको रूपमा प्रयोग गरियो भने त्यहाँ मानिसले स्वास्थ्य लाभ गर्न सक्दैन ।

तेस्रो बुँदा हो, आफूसंगै बस्ने मानिस भगडालु र संकुचित स्वभाव र असन्तोषी स्वभावको भइदियो भने पनि त्यहाँ निरोगी भई जीवन बिताउन कठिन हुन्छ । त्यसैले संगै जीवन बिताउने मानिसको मन उदार र फुक्का हुन जरुरी छ । जीवन निरोगी र आनन्दपूर्व बिताउनका लागि यो पनि अत्यावश्यक तत्व हो ।

चौथो बुँदा हो, मौसम अनुकूलको लुगाफाटो र ओढ्ने आदिको राम्रो व्यवस्था हुनुपर्दछ । यी व्यवस्थाहरु हुन सकेन भने जाडोयाममा मानिसहरु चीसोले कठ्याङ्ग्रि मर्ने सम्भावना हुन्छ । नेपाल, हिन्दुस्तान आदि एशिया मुलुकमा मात्र नभई यूरोपीय देशहरुमा पनि गरीब मानिसहरु अकालमा मर्ने गर्छन् ।

उत्तम लाभ (७८)

गर्मी मौसमको लागि हलुका र पातलो सुती लुगाको आवश्यक हुन्छ । तातो हावा (लू) बाट बच्नको लागि सुरक्षित घरको व्यवस्था नहुनाले सयकडौँ मानिसहरुको अकालमा मृत्यु भएको समाचार समय समयमा सुन्न परिरहेको हुन्छ र विभिन्न पत्रिका पढ्न पाइन्छ ।

पाँचौँ बुँदा आफुसँगै बस्ने मानिसको विचारधारा मिलनसार हुनुपर्छ । विचार मिलेन भने एक आपसमा झगडा, कलह र अशान्ति हुने गर्दछ । अनि मानसिक रोगले सताउन थाल्दछ । सबभन्दा ठूलो समस्या नै एकआपसमा विचारधारा नमिल्नु हो । बुद्ध जन्मभूमी नेपालमा आजभोली व्याप्त भइरहेको अशान्ति वातावरणको प्रमुख कारण नै एक आपसमा विचारधारा नमिल्नु र माथि उल्लेखित चारवटा आधारभूत आवश्यकताको पूर्ति हुन नसक्नु नै हो । सहिष्णुता र सहनशीलता भएमा विचारधारा नमिलेपनि शान्तपूर्वक जीवन यापन गर्न सक्नेछ ।

उदाहरणको लागि दाम्पत्य जीवन विताइरहेका गृहस्थीहरुमा सहनशीलता र सहिष्णुता भएको कारणले कतिपय घरमा एक आपसमा विचारधारा नमिले पनि शान्तपूर्वक नै जिवनयापन गरिरहन सफल रहेका देखिन्छन् ।

अब यहाँ मेरो नै एउटा उदाहरण दिन चाहन्छु र मेरा धेरै चेलाहरु छन् । तर मेरो र उनीहरुको विचारधारामा

भने मेल खान सक्दैन समय समयमा । त्यसैले हामी बिच कहिले काँही वाक युद्ध पनि चल्ने गर्छ । तर यो क्रम धेरै दिन टिक्दैन । फेरि हामी बिच सहनशीलता र सहिष्णुतापूर्वक नै व्यवहार चलन थाल्छ । यसरी हामी बीच शान्तपूर्वक नै जीवन व्यवहार चलिरहने गर्छ । किनभने वैमनश्यतापूर्वक जीवन बिताउनु भन्दा शान्त र सहनशीलतापूर्वक जीवन बिताउन पाउँदा मात्र मानसिक शान्ति प्राप्त हुने गर्छ ।

गौतम बुद्धले परम सुख विषयमा यसरी बताउनु भएको छ -“सन्तुट्ठी परमं सुखं” अर्थात् सन्तुष्ट हुन सकेमा परम सुखको अनुभव हुनेछ । तर सन्तुष्ट हुन नसके सधैं दुःखी भई जीवन बिताउनु पर्ने हुन्छ । तर यस्तो भन्नु भयो भन्दैमा आधारभूत आवश्यकता नै पूर्ति हुन नसकेपनि सहेर सन्तुष्ट भई बस्नु बुद्ध शिक्षा अनुसार आफुलाई आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति नभएसम्म इमान्दारीपूर्वक धन कमाउन खूब मेहनत र प्रयत्न गर्नुपर्छ । सौतेनीआमाको छत्रछायाँमा हुर्कनु पर्ने छोराछोरीहरुले बाध्य भई सहेर बसे जस्तै सहेर बस्नुपर्छ भनी बुद्धले भन्नुभएको होइन । ठाउँ र अवस्था हेरी आफ्नो मनलाई सन्तुलनमा राख्ने सल्लाह दिनु भएको छ बुद्धले ।

बुद्ध शिक्षानुसार हामीले आफ्नो औगात र क्षमता अनुसार सन्तुष्ट बन्न सक्नुपर्छ । उदाहरणको लागि एकपटक

उत्तम लाभ (८०)

दूधमा केही प्रदूषित पदार्थ मिसिएको समाचारले काठमाडौंका जनताले दूध विना कागती चिया मात्र पिएर पनि आफ्नो चित्त बुझाउन सकेका थिए । यस घटनाले धेरैजसोले अनुभव गरे-चिया पिउनका लागि दूध नै चाहिन्छ भन्ने छैन रहेछ । सन्तुष्ट बन्न सक्नुको ज्वलन्त उदाहरण हो यो ।

अर्को घटना, भारत सरकारले नेपाललाई नाकाबन्दी गरेको समयमा नेपालमा तेल लगायत अन्य पदार्थहरूको हाहाकार मच्चियो । यस अवस्थामा पनि जनताले सन्तुष्ट र सहनशीलताका साथ आफ्नो जीवन बिताए । दुःखी बनेनन् उनीहरू । यस घटनाले नेपाली जनता दुःखको समयमा पनि सुखपूर्वक जीवन बिताउन सक्षम रहेको उदाहरण प्रस्तुत गरेको छ । बुद्धले भन्नुभएको सन्तोषले सदा सुखी रहन सक्ने र परम सुखको लागि सन्तोष रहनु पर्ने यर्थाथतालाई यस घटनाले प्रस्तुत गरेको छु ।

मानिसको जीवन सुखमय बनाउनको लागि नभइ नहुने अर्को तत्व विश्वास पात्र बन्न सक्ने व्यक्ति मात्र सही ज्ञानि बन्धु र आफन्त हुन सक्नेछ । धेरै जसो विदेशी दाताहरूले नेपालमा मानवनाताको हैसियतले मात्र सहयोग (आर्थिक सहयोग) गरिरहेको बुझिन्छ । ती दाताहरूको विश्वास पात्र बन्न सकिरहेको भने छैन नेपालीहरू ।

बनेपा ध्यानकुटी विहारमा खोलिएको बाल आश्रममा समय समयमा जापानी र अन्य विदेशी यात्रीहरू आई यथाशक्य

सहयोग गर्छन् । तर उनीहरूले पैसा होइन जुता, स्टेशनरी र फ्रीज आदि सामान र लुगा फाटोहरू मात्र दिने गर्छन् । स्कूल फीस पनि तिरीदिन्छौं तर पैसा र नगद दिन्नौ भन्छन् । उनीहरूको यस कुराबाट स्पष्ट हुन्छ नेपालीहरू जति इमान्दार हुनुपर्ने हो त्यति हुन सकिरहेका छैनन् । उनीहरू भन्छन् - “नेपालीहरूले हिसाव राम्ररी देखाउने गर्दैनन् । हामीले नेपालको विकासको लागि अन्य क्षेत्रमा पनि सहयोग गरिरहेका छौं । त्यसैले नेपालीहरूको बानी व्यवहार बारे राम्रो अनुभव छ हामीलाई ।”

उनीहरूको यस भनाईबाट थाहा पाउन सकिन्छ - विदेशीहरू समक्ष नेपालीहरू जति मात्रामा विश्वासपात्र बन्नु पर्ने हो त्यति बन्न सकिरहेका छैनन् ।

अखबारमा छापिएको अर्को एक उदाहरण लिउँ- एकजना मानिसले आफ्नी श्रीमतीको दाइजोबाट प्राप्त भएको घर खेत सबै आफ्नो नाममा नामसारी गरी श्रीमतीलाई भने घर बाट धपाएर पठाइदिएछ । यो कति सम्मको अन्याय अमानवीय र अविश्वासी कार्य भएको छ ।

यसरी नै अखवारमा छापिएको अर्को पनि एउटा घटना यसरी रहेको छ -

एउटा बूढोको तीनवटी छोरीहरू रहेछन् । ती तीनवटै छोरीहरूको विवाह भइसकेको रहेछ । बूढो एकलै भएकोले

जेठी चाहिं छोरी बोलाई आफ्नो सेवा गराउन राखेछ। बूढोले भनेछ - “ छोरी ! मेरो सेवा गरेर बस्नु । अनि मेरो शेष पछि मेरा सबै सम्पत्तिहरु तिमिलालाई नै भयो । ” जेठी छोरीले बूढो बुबाको घरमा बसी १ वर्ष सम्म त सेवा गरिन् । त्यतिञ्जेल उनीले बूढो बुबाको सारा घरखेत र सम्पत्ति पनि आफ्नै नाममा लेखाई हात पारिछिन् । जब सबै सम्पत्ति हात पारिन् तब आफू सुटुक्क श्रीमान्को घरमा बस्न गइछन् । यसरी आफ्नै बूढो बुबालाई अनाथ पारिन् । विचरो बूढोलाई उनकै माइली र कान्छी छोरीले पनि वास्ता गर्न छोडेका रहेछन् । बूढो अनाथ भई विचल्लीमा परेका रहेछन् । यो कस्तो अविश्वासको कुरो हो ।

बुद्ध शिक्षानुसार परम सुख त निर्वाण हो । निर्वाण प्राप्त गर्नका लागि तृष्णाबाट मुक्त हुन सक्नुपर्छ । आफूले कसैलाई उपकार गरेको छ भने पनि यस विषयलाई बारम्बार सम्झी मैले यसरी उपकार गरेँ भनी घमण्ड गर्ने बानीबाट मुक्त हुनु पर्दछ । किनभने धर्मकार्य नाम कमाउनको लागि गरिने कार्य होइन । कसैले आफ्नो निन्दा उपहास गरेको छ भनेपनि त्यसलाई पनि बिसर्गन सक्नु पर्दछ । पूरा नै निष्कलंक जीवन विताउन सकेमा मात्र निर्वाण प्राप्त हुनेछ । अर्को भाषामा भन्ने हो भने दुःखबाट मुक्त हुन सकिनेछ ।

बुद्ध शिक्षानुसार मानिसले जन्म लिने वित्तिकै तीन कुराहरु पनि साथै लिएर आउँछ। ती यसरी छन् - बूढो हुनु, रोगी हुनु र मृत्यु हुनु। यी प्रकृतीको नियम नै हो तर आर्थिक चिन्ताबाट मुक्त हुन सकेमा, पीर लिन नपर्ने काम गर्न सकेमा र ठीक समयमा नै खाना खाने बानी भएमा दीर्घायु र स्वास्थ्य लाभ भई सफलतापूर्वक जीवन विताउन सकिनेछ।

उत्तम लाम (८४)

नराम्रो संस्कार बदल्न सकेमा असल मानिस बन्न सकिन्छ ।

संस्कार बदल्ने कुरा गर्नुभन्दा पहिला हामीले संस्कार को अर्थ बुझ्नु उचित हुनेछ । यहाँ संस्कार भन्नाले जन्म देखि मृत्यु पर्यन्त गरिने कर्मकाण्डको विषयमा लेखन खोजेको होइन । जन्म लिए देखि आफूमा टाँसिरहेको राम्रा नराम्रा बानी व्यवहारहरु, चालचलन र कुसंस्कारहरुको विषयमा यहाँ उल्लेख गर्न खोजिएको छ । अझ स्पष्ट गर्ने हो भने नानी देखि लिएर आएका कुसंस्कारलाई बदल्न सके असल मानिस बन्न सकिने विषयमा चर्चा गर्न लागि रहेको छु ।

हुनत नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित नेपाली बृहत शब्दकोष अनुसार संस्कारको अर्थ यसरी उल्लेख गरिएको छ -

“अवगुण, दोष, कमजोरी, आदि हटाई सुधार गर्ने, पवित्र पार्ने आदि आदि ।”

बुद्धले धर्मचक्र प्रवर्तन सूत्र देशना गर्नुहुँदा आफ्नो परिचय दिनुहुँदै यसरी भन्नुभएको थियो -

“मैले आफ्नो पुरानो संस्कारलाई बदल्न नसकेको कारणले नै म ६ वर्षसम्म कठिन तपस्या गरी भ्रममा परिरहेँ ।

नराम्रो संस्कार (८५)

तर बुद्धत्व प्राप्त गर्न सकिन । तर जब मैले आफ्नो पुरानो मिथ्यादृष्टि र कुसंस्कारबाट मुक्त हुन सकें, तब मात्र बोधिज्ञान प्राप्त गरी बोध भएँ ।”

यो यथार्थ कुरा सुनिसकेपछि पञ्च भद्रवर्गीय भिक्षुहरुले महशूस गर्न थाले-

“सिद्धार्थ गौतमले पहिला कहिले पनि यस्ता कुरा भन्नु भएको थिएन । अहिले उहाँले नौलो कुरा भन्दै हुनुहुन्छ । यस कुरालाई ध्यानमा राखी हामीले पनि हाम्रा पुराना बाह्य संस्कारलाई त्याग्न परेको छ ।”

यति महशूस गरी उनीहरुले पनि आफ्ना नराम्रा कुसंस्कारहरुलाई त्यागी बोध भए ।

बुद्धले भन्नुभएको छ-

“सब्बे संखारा अनिच्चाति यदा पञ्जाय पस्सति
अथ निब्बिन्दति दुक्खे एस मग्गो विसुद्धिया ।

भावार्थ -“ सवै संस्कार अनित्य छ, परिवर्तनशील छ । यस कुरालाई आफ्ना प्रज्ञा र विवेकबुद्धिले बुझ्न सके आफ्नो जीवन शुद्ध र उज्ज्वल हुनेछ । मानिस असल बन्न सक्नेछ ।”

बुद्ध शिक्षानुसार असल मानिस बन्नकोलागि आफ्नो नराम्रो संस्कार बदल्न अनिवार्य छ । आफ्नो खराब दृष्टि

नराम्रो संस्कार (८६)

र आचरण तथा विश्वासलाई ठीक तरिकाले चिनी त्यसलाई ठीक तरिकाले महशूस गर्न सकेमा मात्र आफुलाई आफैले सुधाने सकिनेछ । आफ्नो जिद्दिपना र अहंकार स्वभावलाई त्याग्न नसकेसम्म सुधान असम्भव छ ।

मलाई उपकार गरिरहने मेरा तीन जना उपासकहरु छन् । १५,२० वर्ष भइसक्यो उहाँहरु मेरो सम्पर्कमा आइरहेको । तर त्यत्रो वर्ष सम्म बुद्ध शिक्षा सिक्किरहेपनि उहाँहरुको जिद्दि स्वभावमा रत्तिभर कम भएको देखिएन । यो उपत्यका बाहिरको कुरा गर्दैछु मैले ।

अरुको मात्र के कुरा गर्नु र ? मेरो आफ्नै जिद्दि स्वभावमा ४० प्रतिशत जति त हटेको छैन । संस्कार बदल्ने कुरो भन्न जति सजिलो छ प्रयोग गर्न त्यति नै कठिन रहेछ । बुद्धकालिन अरहन्त भन्तेहरुको जीवनी पढ्दा मानिसहरुमा आफ्नो क्लेशलाई दवाउन सक्ने शक्ति भने देखिन्छ । तर संस्कार बदलेको भने देखिदैन ।

उदाहरणको लागि सारीपुत्र भन्तेको बालक कालदेखि नै भ्यागुता उफ्रे जस्तै उफ्रेर हिड्ने बानि रहेछ । उहाँ अरहन्त भइसक्नु भएपछि पनि होश गुमेको अवस्थामा उफ्री उफ्री हिड्ने बानी आइरहंदो रहेछ । होश आइसकेपछि भने आफै हराएर जाँदो रहेछ ।

नराम्रो संस्कार (८७)

त्यसरी नै महिलाहरुलाई पुरुष सरह समान व्यवहार गर्ने कार्य महाकाश्यप भन्तेलाई पटकै मन पर्दैनथ्यो । त्यसैले महिलाहरु लाई भिक्षुणी बनाउने पक्षमा थिएन उहाँ । तर आनन्द भन्ते महिलाहरुलाई समान व्यवहार गर्ने पक्षमा हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले उहाँ प्रजापति गौतमीलाई भिक्षुणी बनाउने कार्यमा प्रेरणाको स्रोत बन्नुभयो । यही कारणले बुद्ध परिनिर्वाण पछि आनन्द भन्तेलाई काश्यप भन्तेले यसरी दोषारोपण गर्नुभयो -

“महिलाहरुलाई भिक्षुणी बनाउनका लागि यसरी किन दवाव दिएको आदि आदि ।”

एकजना भिक्षु अरहन्त भइसक्दा पनि अरुलाई ए चण्डाल भन्दै सम्बोधन गर्ने बानी बारम्बार आइरहन्थ्यो । त्यसैले यस विषयमा बुद्ध समक्ष गुनासो पुगेछ । यो कुरो सुनी बुद्धले भन्नुभयो -

“ त्यस भिक्षु अरहन्त भैसकेको छ । त्यसैले उसको बोलि अशुद्ध र नरमाइलो भएपनि मन भने शुद्ध छ । उसको बालकपन देखिको संगतले गर्दा उसको नराम्रो बोली व्यवहार हुनपुग्यो । तर उसको नराम्रो बोलीलाई ध्यान नदिनु र चित्त नदुखाउनु नै राम्रो हुनेछ ।

यसरी संस्कारलाई बुझ्न त्यति सजिलो छैन । तर बुद्धकालिन समयमा प्रज्ञावान् व्यक्तिहरुले संस्कार सबै अनित्य

नराम्रो संस्कार (८८)

छन् भनी बुभ्न सकेपछि दुःखबाट मुक्त भएको देखिन्छ ।

बुद्ध भन्नुहुन्छ -

“यो च पुब्बे पमज्जित्वा पच्छसो नप्पमज्जति
सो इमं लोकं पभासेति अब्भामुत्तोव चन्दिमा ” ।

भावार्थ -

पहिला अज्ञानी भइरहेको व्यक्ति (खराब संस्कार सहितको मानिस) पछि संगत गुणले ज्ञानी हुन्छ, प्रमादि हुँदैन र लापरवाही हुँदैन भने त्यो व्यक्ति जहाँ बस्छ, त्यहाँ उज्ज्वल हुन्छ र शान्त वातावरण हुन्छ । जसरी बादलबाट मुक्त भएको चन्द्रमा चमकदार र उज्ज्वल हुन्छ ।

अर्को पनि एक उदाहरण लिऔं, अंगुलिमाल पहिला अहिंसक र असल व्यक्ति थियो । तर परिस्थितिवस् उ खराब साथीहरुको संगतमा परी ज्यानमारा बन्न पुग्यो । यसरी एक अहिंसक हिंसक बन्न पुग्यो । पछि गौतम बुद्धको संगतमा परी, बुद्धको शुद्ध मैत्री र करुणाको प्रभावले र बुद्धको कोमल सत्यवचनले गर्दा हिंसक अंगुलिमाल बोध भयो । नराम्रो संस्कार बदल्न सकेको कारणले उ शुद्ध चित्त सहितको व्यक्ति अरहन्त बन्न सक्थ्यो । उसको हृदय परिवर्तन भयो । उसले आफैले महशूस गर्न थाल्यो -

“म अविवेकी भएर गुरुपूजाको लालचमा परी अहिंसकबाट हिंसक बनें । पापी बनें । बुद्धले असल मानिस

नराम्रो संस्कार (८६)

बन्ने शिक्षा दिनुभएको कारणले म असल मानिस बन्न सकें। उहाँको मैत्रीपूर्ण वचन सुन्न नपाएको भए मेरो संस्कार नबदलिएको भए म त महापापी हुने थिएँ।”

अर्को एक घटना पनि स्मरणिय छ। यो पनि बुद्धकालिन घटना नै हो। एक महा क्रोधी, अहंकारी र शोषक आलवक नाम गरेको व्यक्ति थियो। उ अलउ जनप्रदको प्रभावशाली र धनाध्य मुखिया थियो।

एकपटक बुद्ध धर्मप्रचारार्थ त्यहाँ पुग्नु भएछ। त्यहाँका जनताहरु बुद्ध समक्ष गई यसरी प्रार्थना गरे -

“ भो शास्ता ! तपाईं करुणाका मूर्ति हुनुहुन्छ। हामीले सुनेका छौं, तपाईं खराव मानिसहरुलाई दमन गर्न सक्ने महापुरुष हुनुहुन्छ। हाम्रो जिल्लामा आलवक नाम गरेको एक क्रोधी र घमण्डी राक्षस स्वभावको व्यक्ति रहने गर्छ। तपाईंले त्यसलाई असल मानिस बनाई दमन गर्न सके यहाँ ठूलो शान्तिको वातावरणले छाउने छ।”

ती मानिसहरुको यस्तो कुरा सुनिसकेपछि बुद्धले आवर्जन (विचार) गर्नुभयो -

“ आलवकको संस्कार र हृदय बदल्ने खालको हो कि होइन। उ असल मानिस बन्ने संस्कार बोकेको व्यक्ति हो कि होइन। ”

नराम्रो संस्कार (१०)

यति विचार गर्नु भई बुद्धले फेरि विचार गर्नुभयो -

“आलवकको संस्कार बदल्न सकिनेछ । पहिला मैले उसको वचन पालन गर्दै काम गर्नेछु । उसंग मैत्री पूर्वक कुरा गर्नेछु । अनि उसको दुंगा जस्तो कडा हृदय अवश्य पग्लिनेछ । त्यसपछि त उ असल मानिस बन्नेछ ।”

यसरी बुद्धको मैत्रीपूर्ण व्यवहारले क्रोधी आलवकको नराम्रो संस्कार बदली असल मानिस बन्नथाल्यो । त्यसपछि आलवक पनि बुद्धको राम्रो शिक्षा प्रचार कार्यमा लाग्न थाल्यो । फलस्वरूप त्यस प्रान्तमा शान्तिको वातावरणले छाउन थाल्यो ।

बुद्धले भन्नुभएको कुरा सही हुन पुग्यो । पहिला अज्ञानी व्यक्ति असल बनेपछि उ जहाँ रहन्छ त्यस ठाउँ उज्ज्वल हुनेछ ।

कुनै मानिसमा जिद्दि र अहंकारी बन्ने नराम्रो संस्कार ले जकडिएको पाइन्छ । जति विद्वान भएपनि यो जिद्दि स्वभावको संस्कारबाट मुक्त हुन भने सजिलो छैन । यस्तो स्वभावको मानिस कुनै पनि संस्था को सल्लाहकार भइदियो भने त्यस व्यक्तिले त्यस संस्थाका अध्यक्ष र सचिवलाई नै बुँख्याचा (निरर्थक) बनाउन खोज्दछ । यस्तो व्यक्तिको अगाडि बहुमतले पास गरेको कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न सकिन्न । उसकै आदेशलाई मात्र सवैले पालन गरिरहनु पर्ने हुन्छ । त्यही जिद्दिवाल

नराम्रो संस्कार (६१)

व्यक्ति बहुमतले प्रस्ताव पास गर्ने मिटिङ्गमा अनुपस्थित भइरहेको हुन्छ । आफू अनुपस्थित भएको सभामा पारित बहुमतको प्रस्तावलाई उसले नै विरोध गरिरहेको हुन्छ ।

सकारात्मक अर्थमा पनि संस्कारको शब्द प्रयोग हुन्छ र उदाहरणको लागि एकैपटक दर्जनौं व्यक्ति प्रव्रजित भिक्षु हुन्छन् । तर विभिन्न कारणवस केही समयावधि पश्चात् ती दर्जनौं प्रव्रजित भिक्षुहरु मध्ये कतिपयले चीवर त्याग गर्दै गृहस्थी बन्न पुग्छन् । अनि दर्जनौं भिक्षुहरुमा एकदुई जना मात्र बाकी रहन थाल्छन् । यस्तो अवस्थामा पनि यसरी भन्ने गरिन्छ -

“राम्रो संस्कार लिएर आएका रहेछन् । त्यसैले भिक्षु जीवनलाई निरन्तर रूपमा स्थायित्व दिन सकियो ।”

यसरी नै राम्रा र गहकिला कामहरुमा सहयोग पुऱ्याउन सकेमा पनि संस्कार राम्रो भएकोले यो अवस्थामा पुग्न सकियो भनिने गरिन्छ ।

सम्राट अशोक पहिला क्रोधी र जंगली स्वभावका थिए । त्यसैले उसको नाम नै चण्डाशोक रहन गयो । पछि एकजना निग्रोध नामक भिक्षुको सही उपदेश सुनी उसको हृदय परिवर्तन भयो । भिक्षुबाट प्राप्त गरेको उपदेश यसरी र हेको थियो -

“सैकडौं मानिसहरुलाई मारेर विजय हासिल गर्नु भन्दा आफ्नो मनलाई जित्न सके ठूलो विजय हासिल हुनेछ ।”

नराम्रो संस्कार (१२)

संयोग कस्तो परेको रहेछ भने अशोक राजा भरखर मात्र कलिंग राज्यलाई तहस नहस पारी हजारौं मानिसहरुलाई मारेर लडाइँ जितेर फर्केका थिए । लडाइँमा रगतको खोलो बगेको देखी मन खिन्न पारी बसेका थिए ।

त्यही बेला श्रमण भिक्षुले अर्को उपदेश पनि यसरी दिएका थिए -

“ महत्त्वकांक्षी र प्रमादी व्यक्ति जति उमेर बाँचे पनि उ मरेको समान हुनेछ । अप्रमादी र होशियारी व्यक्ति मरेपनि उ बाँचिरहे समान हुनेछ ।”

यी सन्देशहरु सुनेपछि चण्डाशोकको संस्कार बदलियो । फलस्वरूप उ धर्माशोक बन्नपुग्यो । यसको मतलब अशोक यसपछि प्रजाका संरक्षक बन्न थाले । जनहितका कामहरु गरी असल मानिस बन्न सक्षम भई चण्डाशोकबाट धर्माशोक बने । यसरी सम्राट अशोकले आफ्ना खराब र नराम्रा संस्कारहरु त्यागी राम्रा संस्कारहरुको शुरुवाट गर्न थाल्यो ।

बुद्धको उपदेशलाई बुझी बुद्धलाई प्रशंसा नगर्ने व्यक्ति त कमै होलान् । तर बुद्ध शिक्षा अध्ययन गरेपनि आ-आफ्ना नराम्रा संस्कार त्याग गर्न सक्ने मानिसहरु पनि कम नै देखिन्छन् । यो एक अपशोचको कुरो हो ।

त्यस्ले होला एकजना त्यागी गुरुमां भन्नुहून्छ -
“ बुसैं बोगु बानी सिसैं तिनी तनीका”
अर्थात जनमदा देखिनै लिएर आएको कुसंस्कार
मरेपछि मात्र हराउनेछ ।”

नराम्रो संस्कार (८४)

बुढी आमाको धर्म चेतना

धेरै जसो युवायुवतीहरुले एक दिन आफू बुढाबूढी हुनेछ भन्ने विचार गर्न सकिरहेकै छैन । सुखको पछि पछि दुःख पनि आउँछ । दुःखको पछि पछि सुखपनि आउँछ भन्ने कुरामा मानिसहरुको त्यति चासो छैन, जानकारी छैन । यो त आफूलाई परेको अवस्थामा मात्र थाहा हुने कुरा हो । यही कुरा बुझाउनको लागि बर्माको एउटा घटना प्रस्तुत गर्न लागेको छ ।

एउटी बुढी आफ्नो जीवनदेखि विरक्तिपर मध्यान्हमा घरबाट बाहिर निस्केर गइन् । कहाँ जाने । विहारमा गएर ध्यान भावना अभ्यास गर्ने विचार गरिन् । मध्यान्ह भएकोले घाम निकै चर्कोरुपमा तातेको छ । खूब गर्मीको महशूस भइरहेको थियो । बाटोमा एक छेउमा छायाँ भएको रुख देखियो । उनी त्यही रुखको छायाँमा बस्न थालिन् । बर्मामा ठाउँ ठाउँमा बटुवाहरुलाई पिउने पानी माटोको भाँडोमा राखेको हुन्छ । बुढी आमाले तृप्त हुने गरी शीतल पानी पिइन् । त्यही नजीक १४-१५ वर्षको एक जना केटोले सोध्यो - बज्यै कहाँ जान लाग्नु भएको ? बुढी आमाले भनिन् - अँ म विहारमा जान लागेको नि !

बुढी आमा (८५)

केटोले फेरि भन्यो - बजे त धर्मगर्न जान लागेको रहिछिन् । विहारमा बस्ने भन्तेहरु (भिक्षुहरु)लाई दान दिनको लागि दिने केही चीज पनि छैन । गौतम बुद्धलाई पूजागर्न फूल धूप बत्ति पनि छैन धिक्कार रहेछ । त्यो केटो भने चिठ्ठा बेचिरहेको रहेछ । केटोले बूढी आमालाई भन्यो - बज्यै ! यो चिट्ठा एउटा दिन्छु । चिट्ठा पन्यो भने बज्यैको इच्छा अनुसार जे धर्म गर्नुभए पनि हुन्छ ।

बुढी आमाले चिठ्ठालाई कमरमा राखिन् । त्यहाँबाट खुरुखुरु विहारतिर गइन् । घाम त निककै चर्को रहेछ । मलाई त बाहिरको तापले भन्दा भित्री तापले बढी पोलेछ । यसरी सोच्यै सरासर विहार तिर जान लागिन् । त्यहाँ पुगेर ध्यान भावना गर्ने ठाउँमा नाउँ दर्ता गरिन् । अनि विपस्सना र सतिपट्ठान ध्यान अभ्यास गर्न थालिन् खुब चित्त एकाग्र गरिन् ।

त्यही एकजना तरुणी पनि ध्यान भावना अभ्यास गरि रहेकी छिन् । ती केटीले सोधिन्- बज्यै कहाँबाट आउनु भएको ? किन आउनु भएको ?

बुढी आमाको उत्तर थियो -हो मैले धेरै सुख पनि भोगी सकें दुःख पनि भोगी सकें । अब जीवन देखी वाक्क र दिक्क भइ सकें । एक चोटी ध्यान भावना अभ्यास गर्न मन लागेर विहारमा आएँ । नानी जस्तै तरुणी अवस्थामा यहाँ

बुढी आमा (१६)

आएर ध्यान भावना गर्नु पर्ने । म तरुणी हुँदा खेरि एकदिन यस्तो बुढी अवस्था पनि आउनेछ भन्ने कति विचार गर्न सकिएन । थाहा पनि थिएन । म खुब राम्री थिएँ र अभिमानी थिएँ । आफ्नो रूपको सुन्दरताले गर्दा ।

ती नानीले भनिन् ए ! वज्रैले त बुढी अवस्थामा नै ध्यान भावना गर्न चाहेको रहेछ ।

बुढी आमाले भनिन् - हो नि ! म तरुणी अवस्थामा खुब राम्री थिएँ । त्यसैले लोग्नेले पनि खुब माया गर्ने गर्थ्यो पछि बैस छिपेर आयो । मुखको छाला पनि सिकुरेर आयो । छातीको पोको पनि खुकुलो भएर आयो । पातलो भएर आयो अनि श्रीमानले पनि माया मार्न थाल्यो । घरमा पनि आगो लागेर लोग्नेको पनि देहान्त भयो । अब त मेरो रूपमा सुन्दरताले त्यागिदियो । कसैले मलाई वास्तै गर्दैनन् ।

यसरी कुरा गरिरहेको बेला बाटोमा बसिरहेको केटोले दिएको चिठ्ठा परेको छ भनी दुई लाख पचास हजार भन्दा बढी रकम एक मुष्ट दिन ल्यायो । बुढी आमा त खुब खुशी भइन् । विहारमा आएर ध्यान भावना अभ्यास गर्न पाउँदा मन आनन्द भयो । खाना पनि पाइन् । पैसा पनि पाइन् ।

विहारका प्रमुख भन्ते ज्यादै दयावान र मिलनसार हुनुहुन्छ । चाहिने सबै व्यवस्था राम्रोसंग मिलाउनु हुन्छ । अब

कतै न जाने । यस विहारमा बसी ध्यान गर्ने ठाउँ बस्ने ठाउँ पनि बनाइएको छ । म जस्तै अशरण भएको अरुलाई पनि एक कोठा र खानेको व्यवस्था पनि हुने गरी मैले पाएको पैसा अक्षयकोषमा जम्मा गरिदिन्छु यो पनि धर्म नै हो भन्ने विचार गरि पैसा सबै अक्षयकोषमा राखि दिइन् । बुढी आमामा पैसाको ममता र अहंकार हराएर गयो । ध्यान अभ्यासको फल यहीं पायो ।

बुढी आमा (१८)

बन्धुल्ल मल्लिका

बन्धुल्ल मल्ल प्रसेनजित कोशल संगसंगै तक्षशिलामा शिक्षा अध्ययन गरि फर्केका थिए । उनी कुशीनगरका मल्ल राजाहरुका सन्तान थिए । बन्धुल्ल मल्ल धनुषवाण र तर वार चलाउने कार्यका लागि सिपालु थिए । यही कारणले गर्दा उनी ज्यादै अभिमानी पनि थिए ।

बन्धुल्ल मल्ल अभिमानी भइरहेको कारणले उनलाई पाठ सिकाइदिने नियतले उनका साथीहरुले एउटा चाल रत्न थाल्यो । फलस्वरूप उनीहरुले बन्धुल्ल मल्लिकले थाहा नपाउने गरी बाँसभिन्न फलामे डण्डी घुसाई त्यो बाँस उनको अगाडि राखेर भन्न थाल्यो -“ यस बाँसलाई कुनै पनि शब्द ननिकाली एकैपटकमा चिरेर आफ्नो शीप प्रस्तुत गर्नु । ” बन्धुल्लले पनि आफ्नो शीप प्रस्तुत गर्दै एकैपटकको प्रहारमा नै बाँस चिरेर देखाइदियो । तर बाँस भिन्न फलामे डण्डी घुसाएर राखेको कारणले त्यहाँ “किण किणी” आवाज आउन थाल्यो । यो शब्द सुन्ने बित्तिकै उनी आश्चर्य चकित भई यस विषयमा बुझेर हेर्दा सत्य कुरा पत्ता लागियो । यस घटनाले बन्धुल्ललाई आफूमाथि सवैले विश्वासघात गरेको महशूस भयो । अनि त्यस स्थानमा आफ्ना हितैषी साथीहरु कोही नभएको आभाष गर्दै आफ्ना राज्य स्थान त्यागी उनी श्रावस्तीका प्रसेनजित कोशल नरेश समक्ष बस्न गए ।

कोशल नरेशले आफ्ना साथी बन्धुल्ल बहादुर र पराक्रमी रहेको कारणले उनलाई आफ्नो राज्यको सेनापति पदमा आसीन गराइदिए । बन्धुल्लले मल्लिका नाम गरेकी मल्ल कुमारीसंग विवाह गरेको थियो । तर ती महिला बाँभी थिइन् । निसन्तान भएकै कारणले बन्धुल्ल सेनापतिले मल्लिकालाई माइती पठाईदियो ।

मल्लिकाले आफू बाँभी भएको कारण ले माइती फर्किनु पर्दा अपशोच मानी माइती जानुभन्दा अगाडी बुद्धको दर्शन गर्नु उचित सम्झिन् । त्यसैले उनी जेतवनमा गई बुद्धलाई वन्दना गरी एकछेऊ बसिन् ।

उनीलाई देखि बुद्धले सोध्नुभयो -“मल्लिके ! तिमि कहाँ जानको लागि तयार भई आइरहेकी हो ?”

मल्लिकाले जवाफ दिइन्-“भन्ते ! मलाई मेरा स्वामी बन्धुल्ल सेनापतिले मेरो आफ्नै माइती गएर बस्नु भनी पठाएको हुनाले माइती जान लागेकी ।”

बुद्ध-“ किन के कारणले उनले तिमिलाई माइती जाने आदेश दिएको ?”

मल्लिका -“ भन्ते ! मैले कुनै पनि सन्तान जन्माउन सकिन । त्यसैले मेरै बाँभोपनको कारणले उहाँले मलाई माइती पठाएको हो ।

यस्तो उत्तर सुनी बुद्धले एकछिन चुपलागेर सोचु भयो र भन्नुभयो -“ यदि यही कारणले तिमी माइती जान लागेकी हौ भने तिमी नगएपनि हुन्छ । आफ्ना पति बन्धुल्ल सेनापती कहाँ नै फर्के पनि हुन्छ ।”

बुद्धको यस्तो सल्लाह सुनेपछि मल्लिका खुशी हुँदै बुद्ध समक्ष वन्दना गरी आफ्नै पतिको घर फर्किन् । उनी फर्केको देखी बन्धुल्ल सेनापतीले यसको कारण सोध्न थाल्यो । मल्लिकाले पनि बुद्धले दिनुभएको सल्लाहलाई बताइन् । यो कुरो सुनी बन्धुल्ल सेनापतिले सोचन थाल्यो ।

-“ बुद्धले विना कारण केही भन्नु हुन्न । सायद उहाँले भविष्यको कुरा बुझी रोक्नु भएको होला ।” यति सोची उसले आफ्नी श्रीमतीलाई आफ्नै घरमा रहन दियो ।

केही समय पश्चात मल्लिका गर्भिणी भइन् । त्यसबेला गर्भिणी महिलाको इच्छा पुरा गर्नुपर्ने जनधारणा रहेको थियो । गर्भिणी मल्लिकाको पनि मनमा एउटा गजबको इच्छा जाग्न थाल्यो । उनीले आफ्नो श्रीमान बन्धुल्ल सेनापतिलाई आफ्नो इच्छा यसरी व्यक्त गर्न थालिन् ।

“स्वामी - वैशाली गणराज्यका राजकुमारहरुले अभिषेक गराई मंगलपोखरीमा नुहाउने र त्यसको पानी पिउने इच्छा भइरहेको छ ।”

मल्लिकाको यो कुरा सुनी बन्धुल्लले ठूलो संख्याका मानिसहरुले उठाउनु पर्ने धनुषबाण लिएर मल्लिकालाई रथमा राखी श्रावस्तीबाट वैशाली पुगे । तर त्यस स्थान पालो पहराले सुसज्जित राखी पोखरी माथि पनि फलामे जालीले छोपेर राखिएको थियो ।

बन्धुल्ल सेनापतीले पाले पहराहरुलाई लट्ठीले पिटेर भगाई पठाए । फलामे जालीलाई पनि तरवारले काटी मल्लिकालाई त्यस पोखरीमा नुहाउन दियो । आफूले पनि पोखरीमा नुहाई रथमा बसी फर्के ।

पुस्तकमा उल्लेख भएअनुसार मल्लिकाले सोःह पटक सम्म जुम्ल्याहा छोराहरु जन्माएकी थिइन् ।

यी सबै कुमारहरु पराक्रमी र शूरवीर थिए ।

प्रसेनजीत कोशल राजाले बन्धुल्ल सेनापतिलाई न्यायाधीश पदवीले विभूषित गरिदियो । सेनापतिलाई न्यायाधिशबाट न्याय पाउन नसकेका जनताहरुले बन्धुल्ल समक्ष आफ्ना न्याय माग्न गएपछि बन्धुल्लले न्यायालयमा गई सबै कुरा बुझ्न थाले । उनले न्याय अनुसार निशाफ छिनी सबैलाई चित्त बुझाइ दिए । न्याय पाएका जनताहरुले बन्धुल्लको जयजयकार गर्न थाले ।

बन्धुल्ल न्यायाधीश बनेको कारणले पहिलामा घुँसखोरी न्यायाधीशहरुले घुँस खान पाएनन् । त्यसैले

बन्धुल्ल मल्लिका (१०२)

उनीहरुले बन्धुल्लले राज्य नै आफ्नो हातमा लिने षडयन्त्र रचिरहेका छन् भन्ने हल्ला मच्चाइ दिए । राजा समक्ष गएर पनि चुकली लगाउन गए । राजाले पनि यस विषयमा राम्ररी छानविन पनि नगरी विश्वास गर्न थाल्यो । फलस्वरूप राजाले प्रत्यन्त गाउँमा अशान्ति मच्चिरहेको बहाना बनाई बन्धुल्ल सेनापति र उनका सबै छोराहरुलाई उक्त क्षेत्रमा खटाई पठाएर त्यहीं तिनीहरु सबैलाई मार्न लगाए ।

त्यस्ताका मल्लिकाले बुद्ध प्रमुख भिक्षु संघलाई निमन्त्रणा गरी भोजन दान गरिरहेकी थिइन् । त्यही समयमा बन्धुल्ल सहित उनका सबै छोराहरु मारिएको खबर प्राप्त भयो । मल्लिकाले यस्तो दुःखद समाचार सुन्न परे पनि मन कतिपनि विचलित नपारी भोजन परोस्ने काममा संलग्न भइरहिन् । त्यहि समयमा संयोगवस मल्लिकाको हातबाट घिउको भाँडो चिप्लेर खसी फुट्यो । यो देखी सारीपुत्र महास्थविरले भन्नुभयो -

“ मल्लिके ! घिउको भाँडो खसेर फुट्यो भनी चित्त नदुखाउनु । संसारमा सबै चीज अनित्य छन् । ”

यो कुरा सुनी मल्लिकाले आफ्नो पटुकामा घुसारी राखेको चिट्ठ पत्र निकाली भन्न थालिन्

— “ भन्ते ! यो पत्र मेरो स्वामी र छोराहरु मारिएको खबरले भरिएको पत्र हो । यो खबर पढि सकदा पनि मैले आफ्नो

चित्त धैर्य गरी भोजन दान दिने कार्यमा व्यस्त भइरहेको छु । यस घटनाले त मेरो मन विचलित पार्न सकेन भने जाबो यो घिऊको भाँडो फुट्दामा मैले किन चित्त दुखाउनु ?”

पछि बन्धुल्ल सेनापति निर्दोष रहेको कुरा खुल्न आएपछि कोशल राजाले बन्धुल्लकी श्रीमती मल्लिका समक्ष क्षमा मागे । त्यसपछि मल्लिकाले कोशल राज्यलाई छाडी आफ्नै माइती मल्ल राज्यमा गई बस्न थालिन् ।

मल्लिकाको जीवनमा घटेका यो घटना र उनको धैर्य गर्न सक्ने क्षमतालाई अध्ययन गरेर हेर्दा हामीले यो कुरा बुझ्न सक्छौं मल्लिकाको बुद्ध प्रति अचल श्रद्धा भएकै कारणले चित्त विचलित नभएको हो ।

Dhamma Digital

धर्मकीर्ति प्रकाशन

(नेपाल भाषा)

१. महासतिपट्टान सूत्र
२. बुद्धया भिनिग् विपाक
३. अभिधर्म (भाग - १)
४. ऋद्धि प्रातिहार्य
५. वासेट्ठी येरी
६. यःम्ह म्हाय्
७. पञ्चनीवरण
८. भावना
९. एकताया ताःचा
१०. प्रेमं छु ज्ची
११. त्रिरत्न गुण स्मरण
१२. बुद्ध पुजा विधि (प्र.सं.)
१३. मैत्री भावना
१४. कर्तव्य (प्र.सं.)
१५. मिखा
१६. परित्राण
१७. हृदय परिवर्तन
१८. बुद्धया अन्तिम यात्रा (भाग -१)
१९. बुद्धया अन्तिम यात्रा (भाग - २)
२०. कर्म
२१. बाखं (भाग - १)
२२. बौद्ध ध्यान (भाग-१)
२३. बोधिसत्व
२४. शाक्यमुनि बुद्ध
२५. अनत्तलक्खण सुत्त
२६. मत्ति भिंसा गति भिनि
२७. अहिंसाया विजय
२८. बाखं (भाग-३)
२९. महास्वप्न जातक (प्र.सं.)
३०. लक्ष्मी द्यौ
३१. अभिधर्म (भाग-२)
३२. बाखंया फल (भाग-१)
३३. बाखंया फल (भाग-२)
३४. क्षान्ति व मैत्री
३५. प्रार्थना संग्रह
३६. बाखं (भाग-२) (द्वि.सं.)
३७. प्रौढ बौद्ध कक्षा
३८. मुखंम्ह पासा मज्ज्
३९. बुद्धया अर्थनीति
४०. भ्रमण नारद
४१. उखानया बाखं पुचः
४२. पालिभावा अवतरण (भाग-१)
४३. न्हापांयाम्ह गरु सु ? (द्वि.सं.)
४४. पालि प्रवेश (भाग-१)
४५. पालि प्रवेश (भाग-२)
४६. चमत्कार
४७. बाखं (भाग-४)
४८. राहुल यात उपदेश
४९. अभिधर्म
(चित्तकाण्ड छगुया संक्षिप्त परिचय)
५०. मणिचूड जातक
५१. महाजनक जातक
५२. गृही विनय (तृ.सं.)
५३. चरित्र पुचः (भाग-१)
५४. बौद्ध ध्यान (भाग-२)
५५. शान्तिया त्वायः
५६. बुद्ध व शिक्षा (ख)
५७. विश्व धर्म प्रचार देशना (भाग-२)
५८. जातक माला (भाग -१)
५९. त्रिरत्न वन्दना व सूत्र पुचः
६०. चरित्र पुचः (भाग-२)
६१. त्रिरत्न वन्दना व पञ्चशील्क्या फलाफल
६२. लुम्बिनी विपस्सना
६३. विश्व धर्म प्रचार देशना (भाग-१)
६४. योगीया चिट्ठी
६५. संक्षिप्त बुद्ध जीवनी
६६. बुद्ध धर्म
६७. जातक बाखं
६८. जातक माला (भाग-२)
६९. सर्वज्ञ (भाग-१)
७०. पालि प्रवेश (भाग-१,२)
७१. किशा गौतमी
७२. जप पाठ व ध्यान
७३. धर्म मसीनि
७४. तेमिय जातक
७५. त्रिरत्न गुण लुम्के ज्ञान्या मिखा चाय्के (प्र.सं.)

धर्मकीर्ति प्रकाशन

(नेपाल भाषा)

७६. धम्मपद (श्लोकबद्ध)
७७. बाखँ (भाग-५)
७८. सप्तरत्न धन
७९. सर्वज्ञ (भाग-२)
८०. दान
८१. वम्मिक सुत्त
८२. मध्यम मार्ग
८३. महासिंहनाद सुत्त
८४. भिम्ह काय् व म्हघाय्
८५. भिक्षु जीवन
८६. समयं व विपश्यना संक्षिप्त भावना विधि
८७. महानारद जातक
८८. भिम्ह मचा
८९. विवेक बुद्धि
९०. भ्रंग लाङ्गह लाखे
९१. बुद्धपूजा विधि (द्वि.सं.)
९२. स्वास्थ्य लाभ
९३. शिक्षा (भाग-१)
९४. शिक्षा (भाग-२)
९५. दृष्टि व तृष्णा
९६. विपश्यना ध्यान
९७. सतिपट्टान भावना
९८. बाखँ (भाग-६)
९९. धम्मचक्रप्यवत्तन सुत्त (प्र.सं.)
१००. गीतम बुद्ध
१०१. नेपालय् र्ख दँ जिगु लुमन्ति
१०२. बुद्ध व शिक्षा (क)
१०३. शिक्षा (भाग-३)
१०४. शिक्षा (भाग-४)
१०५. महा स्वप्न जातक (द्वि.सं.)
१०६. धम्मपद ब्याख्या (भाग-१)
१०७. धम्मपदया बाखँ
१०८. अभिधर्म (भाग-२) (द्वि.सं.)
१०९. संसारया स्वाप्
११०. धम्मपद (मूल पालि सहित नेपाल भाषाय् अनुवाद) (पाँ.सं.)
१११. आदर्श बौद्ध महिलापि
११२. बौद्ध नैतिक शिक्षा (भाग-१)
११३. वेस्सन्तर जातक
११४. निवांण (रचना संग्रह)
११५. त्रिरत्न गुण लुमंके ज्ञानया मिखा चायेके (द्वि.सं.)
११६. पालिभाषा अवतरण (भाग-२)
११७. दीर्घायु ज्वीमा
११८. न्हगु त्रिरत्न बन्दना व धम्मपद
११९. मन्तयगु पहः
१२०. संस्कृति
१२१. कर्तव्य (द्वि.सं.)
१२२. विशेषं म्ह मर्फवले पाठ यायेगु परित्राण
१२३. बुद्धया करुणा व ब्रह्मदण्ड
१२४. विरकुशया बाखँ
१२५. त्रिरत्न बन्दना व परित्राण
१२६. धम्मचक्रप्यवत्तन सुत्त (द्वि.सं.)
१२७. पट्टानपालि
१२८. कर्म व कर्मफल
१२९. शिक्षा (भाग-५)
१३०. धर्मया ज्ञान (भाग-२)
१३१. संक्षिप्त बुद्ध वंश (भाग-१)
१३२. संक्षिप्त बुद्ध वंश (भाग-२)
१३३. अभिधर्म द्वि.सं. (भाग-२)
१३४. अभिधर्म पालि
१३५. न्हापांयाम्ह गुरु सु ? (द्वि.सं.)
१३६. अनन्तलक्खण सुत्त (द्वि.सं.)
१३७. बुद्धपूजा, धम्मपद व ज्ञानमात्सा (प्र.सं.)
१३८. त्रिरत्न बन्दना व परित्राण (द्वि.सं.)
१३९. धम्मचक्रप्यवत्तन सुत्त
१४०. बुद्ध वन्दना विधि व बुद्धया भिनिगू विपाक
१४१. मन्तयगुपह (द्वि. सं.)
१४२. प्रौढ बौद्ध कथा (द्वि. सं.)
१४३. न्हापांयाम्ह गुरु सु ? व अमन्यगु धन
१४४. बौद्ध स्तुती पुचः
१४५. तिरत्न बन्दना परित्त सुत्त
१४६. त्रिरत्न बन्दना व परित्राण
१४७. सूत्र पुचः (प्र. सं.)
१४८. शाक्यमुनि बुद्ध (द्वि.सं.)
१४९. तृष्णा

मुद्रक : नील सरस्वती छापाखाना, लाजिम्पाट, फोन नं. ४४३३०५४